

Ivan LAKOVIĆ*

OPERACIONALIZACIJA PROGRAMA VOJNE POMOĆI SAD JUGOSLAVIJI 1951 – 1958

Vojna pomoć zapadnog porijekla je tokom pedesetih godina XX vijeka predstavljala najvažniji izvor modernizacije jugoslovenskih oružanih snaga, a naročito njihovog materijalno-tehničkog sektora. Kako su konflikt sa SSSR-om i izolacija koja je potom uslijedila prekinuli dotadašnji proces naoružavanja i opremanja armijskih efektivna po sovjetskom uzoru, bilo je neophodno naći rješenja koja će na zadovoljavajući način omogućiti dalje osavremenjavanje JA/JNA kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu. Iako je u bipolarnoj stvarnosti tadašnjih političkih odnosa bilo jasno da se alternativa može tražiti samo na Zapadu, ovom programu se pristupilo tek kada se moglo zaključiti da ratni materijal iz arsenala NATO saveza neće dodatno iskomplikovati jugoslovenski položaj prema Istoku, usloviti bitnije promjene iz domena unutrašnjeg državnog i društvenog ustrojstva i dovesti zemlju u isuviše zavisian položaj prema donoru pomoći.

Osnovi za prve isporuke vojnog materijala iz SAD su bile liste koje su predali Vladimir Velebit i Koča Popović krajem 1950. i u prvoj polovini 1951. godine. Velebitove liste su sadržale osnovni nedostajući materijal koji se najviše odnosio na artiljeriju i artiljerijsku municiju, a pošiljka koja je stigla na osnovu prve od njih se sastojala od trofejnog naoružanja iz posljednjih faza II svjetskog rata¹. Tokom boravka u Washingtonu generala Popovića, realizovana je još jedna isporuka², koja se odnosila na materijal identičnog porijekla i starosti, i više je predstavljala potvrdu dobre volje SAD da odobre funkcionisanje programa pomoći koji je Jugoslavija tražila. Na sastancima u Pentagonu je koncipiran i prvi godišnji plan isporuka

* Autor je виши истраживач у Историјском институту Црне Горе.

¹ D.Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988, str 255, 263-264.

² L.Lis, *Održavanje Tita*, Beograd 2003, str 151.

D.Bisenić, *Svedočenje Vladimira Velebita*, Politika, 27.III 2001.

ratnog materijala, kao osnovni vid operacionalizacije ove aktivnosti³. Godišnji programi su se odnosili na materijalno-tehnička sredstva, usluge i školovanje jugoslovenskog starješinskog kadra iz sredstava odobrenih kroz MDAP u toku jedne finansijske godine, a koja je isticala u julu. To je značilo da će se materijal, predviđen i odobren programom za tu godinu⁴, isporučivati u periodu koji će redovno nadilaziti svoje temporalne okvire⁵, što će, kako je vrijeme pokazalo, jugoslovenskoj strani napraviti veliki broj problema. U kombinaciji sa sadržajem § 2. člana 7 sporazuma o vojnoj pomoći, koji je vladi SAD davao pravo da u svako doba obustavi pomoć, uključujući predviđene, ali još neisporučene pošiljke materijala, ovaj način planiranja i sprovođenja programa⁶ je donoru omogućavao njegovo doziranje prema svojim trenutnim potrebama, kao i upotrebu njegovog sadržaja kao sredstvo pritiska u rješavanju različitih pitanja bilateralne saradnje sa Jugoslavijom. Praksa je pokazala da će Amerikanci relativno lako pristajati na pojavljivanje određenih stavki u sadržaju programa (što je isprva bilo začuđujuće za jugoslovenske zvaničnike⁷), ali pošto se nije podrazumijevala automatska isporuka materijala prema sačinjenim listama nego se, naprotiv, prolongirala i na po nekoliko godina, to su SAD imale dovoljno vremena i prostora da rečenu opremu povuku iz proizvodnje, rashoduju, preusmjere na neku drugu stranu ili da, u sklopu svoje trenutne percepcije odnosa sa Jugoslavijom, doziraju ili tempiraju njeno dostavljanje. Bez obzira na jugoslovenske proteste i stalna urgiranja, ovakva praksa je trajala sve do samog gašenja programa.

Prema jugoslovenskom stanovištu, program koji je podnio K.Popović je sadržao osnovne količine artiljerijskog i inženjerijskog materijala, kao i minimalni broj tenkova, aviona i motornih vozila. Njegov cilj je bilo popunjavanje postojećih praznina u armijskom arsenalu, bez pretenzija ka suštinskoj modernizaciji i povećanju oružane sile, ali ni takav program nije u potpunosti odobren⁸. Vjerovatno je da načelnik GŠJA nije ni izbliza bio skroman u svojim traženjima, kako bi se iz ovog dokumenta moglo zaključiti, pošto se zahtjev za momentalnim dobijanjem mlazne avijacije teško može podvesti pod kategoriju nabavke "osnovnih sredstava", naročito ako se zna da jugoslovenska vojska do tada nije imala nikakvog iskustva u eksploataciji mlaznih aviona. Američka strana je pred tehničku konferenciju, na osnovu ovog podneska i analize njegove cjelishodnosti, formirala svoj predlog programa za 1951,

³ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 1.

⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 1.

⁵ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 5.

⁶ M.Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi III*, str 228.

⁷ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 4.

⁸ isto, str 1.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 1, str 1.

koji je sadržao osjetno manje količine materijala, čak i po onim stavkama koje su, bar su Jugosloveni tako doživljavali, već bile dogovorene i obećane. To se naročito odnosilo na tenkove i sredstva veze, jer je, na primjer, umjesto 300 prvobitno predviđenih i odobernih tenkova *Sherman M4A3* dobijeno svega 100, a jedva se postiglo da to ne bude verzija *M4A1* sa topom manjeg kalibra i slabijim motorom⁹. Tokom pregovora koje koje je imala Kilibardina i Šumonjina delegacija u avgustu i septembru iste godine, pokazalo se da su, pošto je 1951. bila na izmaku, i dostupne kreditne linije i raspoloživost materijala bili prilično suženi, tako da po pitanju programa iz te godine nije moglo puno da se uradi. To što su razgovori vođeni u Washingtonu je predstavljalo povoljnu okolnost, pošto se u neposrednim kontaktima sa mjerodavnim predstavnicima američke vojne industrije i štabnim aparatom moglo lakše otkriti stvarno stanje mogućnosti materijalnog snabdijevanja i time efikasnije uticati na pozitivan ishod pregovora po nekim pitanjima¹⁰.

Kasnije jugoslovenske analize ovog programa su pokazale da je njime, i pored ograničenosti predviđenih finansijskih sredstava i kratkoće vremena u kojem je sastavljen, omogućena isporuka raznovrsnog materijala koji je, iako u nedovoljnim količinama, uključivao potrebe svih rodova¹¹. Najgore se prošlo po pitanju artiljerije, pošto je programom omogućena isporuka svega nekoliko desetina pojedinačnih oruđa – 3 PA topa, 12 topova od 155mm, 10 samohodnih topova od 90mm i 20 samohodnih topova od 105mm. Na konferenciji predviđena isporuka 149 vučnih traktora M5, 120 samohodnih topova od 76mm i 2000t. baruta je otkazana nakon povratka delegacije u Beograd¹². Osim toga, nije postignut očekivani rezultat ni po pitanju dobijanja trofejnog naoružanja iz Norveške i Kanade, koje je takođe figuriralo u ovim razgovorima, a koje je trebalo da prdstavlja jedinu realnu vrijednost na polju artiljerije¹³. Ispostavilo se da je ovaj momenat na konferenciji iskorišćen kao način da se, u toku njenog trajanja, izbjegne neka veća diskusija o jugoslovenskim traženjima na ovom polju, da bi kasnije ovo pitanje samo po sebi izgubilo aktuelnost kroz odugovlačenje i komplikovanje uslova isporuke od strane administracija rečenih zemalja. Koliko je Jugoslaviji ova oprema bila potrebna, svjedoči i podatak da je postojala spremnost da se realizuje isporuka ovih kontigenata uprkos nekompletnosti, jer se smatralo da se navedeni nedostajajući djelovi mogu nadomjestiti materijalom sa postojeće rashodovane opreme, dok bi municiju proizvela domaća vojna industrija¹⁴.

⁹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 1-2.

¹⁰ isto, str 2-3.

¹¹ isto

¹² AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 1-2.

¹³ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, i, str 1-3.

¹⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 1.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,10, str 1.

Sav materijal, osim radio sredstava, vučnih traktora i kompresora, je predstavljao remontovanu opremu iz ratnih viškova, a zbog nedovoljnih količina je više upotrijebljen u nastavne nego li u strogo operativne svrhe. Izuzetak su, sem pomenutih *Shermana* i inženjerskih mašina, predstavljali robusni klipni lovci F-47 *Thunderbolt*, koji su se uspješno mogli koristiti za blisku podršku jedinicama kopnene vojske¹⁵.

Osim programa koji se odnosio na tekuću kalendarsku godinu, u Washingtonu je napravljen i nacrt programa za 1952, u kojem je potencirana upravo problematika materijala koji svoje mjesto, bar u količinama koje su bile potrebne Jugoslaviji, nije našao u prethodnom. Jugoslovenskim pregovaračima je rečeno da restriktivnosti iz plana za 1951. ne bi trebalo da se ponove pošto proizvodnja ratnog materijala osjetno raste, kao i da će, zbog većeg vremenskog intervala, koji američkim pozadinskim službama stoji na raspolaganju, biti lakše naći i kreditne linije i dostupna materijalna sredstva. U tom cilju je jugoslovenski predlog sačinjen na osnovu jednog američkog orijentacionog plana, koji je, iako nije zadovoljavao sva traženja, ipak nagovještavao veću izvjesnost realizacije¹⁶.

Oba ova programa, onako kako su koncipirana u Washingtonu prije zvaničnog potpisivanja sporazuma o vojnoj pomoći, pretrpjela su u Pentagonu niz izmjena koje su u velikoj mjeri smanjile njihovu vrijednost kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu. Jugoslovenski predlog programa za 1951. je pretrpio manje izmjena, a odnosile su se na pomenuto smanjenje artiljerijskog materijala, dok je program za 1952, iako na licu mjesta planiran i usaglašavan sa američkim zvaničnicima, redukovan u mnogo većem obimu. Završni oblik, koji je sačinjen bez jugoslovenskog učešća, predstavljao je dokument bitno različit od onog koji je podnio general Kilibarda¹⁷. U njemu je bilo jako malo artiljerijske, inženjerske i opreme za jedinice veze, a bio je vidan i nedostatak transportnih sredstava. Ovo je za Jugoslaviju značilo odbijanje isporuka najvažnijeg materijala za jedinice KOV, tako da je odmah pokušano da se preko upravo instaliranog AMAS¹⁸-a utiče na njegovu reviziju. Iako ta nastojanja nijesu dala nikakvog rezultata, posjeta generala Eddlemana i Olmsteada u julu je otvorila mogućnost da se ipak djelimično isprave ovi nedostaci. Tada je postignut dogovor o prihvatanju jugoslovenskog dopunskog plana za 1952, a u njega je ušlo još 37 samohodnih haubica M7,

¹⁵ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 3.

¹⁶ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 3-4.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 4-5.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 1, str 1, 3-4.

¹⁷ isto, str 1

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 4.

¹⁸ AMAS – American Military Assistance Staff, američko tijelo za administraciju programom vojne pomoći pri ambasadi SAD u Beogradu.

300 bestrzajnih topova od 75mm, sredstva veze za 13 artiljerijskih diviziona, 2000 tona baruta, kao i radionice za opravku tenkova, automobila i komunikacionih uređaja¹⁹.

U svakom slučaju, program za 1952. je predstavljao veliko razočarenje za jugoslovenske voјne planere. Od ukupnog kredita, na opremu i naoružanje namijenjeno kopnenim formacijama je otpadalo svega 7%, na mornaricu 10%, a 75-80% na ratno vazduhoplovstvo. Ti procenti su značili, na primjeru KOV, dobijanje 200 tenkova M4A3, 240 samohodnih protivtenkovskih topova M18 od 76mm, 400 mitraljeza M2 od 12,7mm i 207 vučnih traktora za artiljeriju. Intervencija koja je učinjena tokom posjete američkih generala je djelimično popravila ovo stanje, ali je JA ipak morala da odloži konačno rješavanje problema teške i srednje artiljerije, PT i PA odbrane, transporta i veze, što je remetilo defanzivnu koncepciju koja je, na pretpostavkama američke materijalne pomoći, pravljena radi odbrane od očekivanog napada sa Istoka. Jedini vid JA koji je dobro prošao je bilo vazduhoplovstvo, koje je u planu za ovu godinu prvi put bilo zastupljeno sa predviđenim isporukama mlazne avijacije²⁰. Pomenuta posjeta američkih generala je upravo imala cilj da saopšti jugoslovenskom vrhu otvaranje perspektive osavremenjavanja JRV kroz ovaj segment programa, kao i da ga, na tragu efekta tog koraka, privoli na ozbiljnije strateške pregovore.

Na ovom primjeru je prepoznatljiv dio američkog shvatanja voјne pomoći, koje je modernizaciju i jačanje efektivita JA tretiralo ne kao cilj programa, već kao usput postignuti rezultat koji niti je morao, niti je trebalo da bude naročito visok. Gledano iz vizure jugoslovenske oskudice u savremenom ratnom materijalu, dobijanje mlazne avijacije je predstavljalo veliki korak naprijed i hvatanje koraka sa modernim standardima. Međutim, jugoslovensko zaostajanje nije bilo posljedica samo trenutnih tokova u državi i vojsci, već je proisticalo iz koncepcijske inkompatibilnosti sa jedinim voјno-privrednim sistemima koji su omogućavali sveobuhvatno i konstantno modernizovanje svojih armijskih efektivita. Zato je dobijanje bilo kog segmenta nedostajuće opreme izgledalo kao veliki i važan čin, bez obzira na to koliko on za donora ne predstavljao naročit izdatak, i koliko god iziskivao korekciju domaćih stavova i aktivnosti. Na taj način je moguće razumjeti nedostatak entuzijazma jugoslovenskih analitičara, koji su, iako svjesni da će predviđeni *Thunderjetovi* u velikoj mjeri promijeniti sliku o JRV, također znali i da je ta mjera velika samo po aršinima jugoslovenske nemaštine, kao i da je potrebno još puno toga da bi se materijalno-tehničko stanje vojske dovelo na nivo čiju je

¹⁹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 3.

AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 1-2.

²⁰ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 4.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 2-5.

refleksiju predstavljalo uvođenje u upotrebu rečenih mlaznih lovaca. Njima je, bar tako izgleda, veći problem predstavljalo izostajanje u željenim količinama onog bazičnog materijala koji nije imao toliku medijsku težinu, ali koji je predstavljao osnovu za operativno i taktičko funkcionisanje armijskog sklopa, jer je tek kroz njegovu distribuciju jačana *sama vojska*, a ne samo spoljašnja predstava o njoj. Tim više što su programi za 1951. i 1952. imali još jednu zajedničku karakteristiku, a koja se odnosila na koncepcijsku upotrebu artikala dobijenih kroz njihove sadržaje. Rečeno naoružanje i oprema su bili namijenjeni isključivo opremanju postojećih jedinica ili njihovih djelova²¹, odnosno pretpostavljali su najnužniju količinu ratne tehnike neophodne za normalno obavljanje standardnih aktivnosti i nijesu podrazumijevali stvaranje osnova za reorganizaciju čitave vojske.

Što se tiče rokova u kojima su programi sprovedeni, tu je do izražaja dolazila sporost administrativnog aparata zemlje donora, a bilo je i indicija da ta sporost nije uvijek posljedica birokratije, nestašice materijala i udaljenosti recipijenta. U memorandumu, koji je potpisan septembra 1951. sa generalom Olmsteadom na kraju tehničke konferencije, stajalo je da će se program pomoći za tu godinu realizovati najkasnije u roku od 6 mjeseci od dana potpisivanja bilateralnog sporazuma. Prema jugoslovenskim dokumentima, ovaj posao je završen tek sredinom 1953, to jest sa zakašnjenjem od godinu dana²². Pošto se odnosio na najjednostavniji i najjeftiniji program u okviru sistema vojne pomoći, podrazumijevajući opremu i oružje iz zalih ratnih viškova, moglo se pretpostaviti da sa njegovom isporukom neće biti većih problema. Međutim, ispostavilo se da isporuke namjerno kasne, stvarajući kod recipijenta sistem navika i uhodavajući mehanizam za dalje funkcionisanje posla po dinamici koja je prvenstveno odgovarala donoru. Odobravajući mlaznu avijaciju u programu za 1952. i prolongirajući ispunjavanje svojih obaveza iz 1951. na 1953, američka strana je stavljala svom manjem savezniku do znanja da *T-birdove* i *Thunderjetove* neće dobiti prije 1954²³. Prema jednoj prilično sumornoj analizi jugoslovenskog odjeljenja za prijem vojne pomoći, računalo se da pomoć iz 1951. ne predstavlja za SAD neki naročit gubitak niti, u borbenom smislu, neku izrazitu vrijednost za Jugoslaviju. "...Oprezni da ne zagaze u dublje pružanje pomoći dok ne ispitaju kako će se dalje razvijati naši odnosi, rezervom u rokovima se osiguravaju za svaki slučaj...Sada imaju do realizacije programa 1952. i 1953. dovoljno vremena da ispitaju

²¹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 39, str 2.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f II, 87, str 1

²² AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 6.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 4.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 5-8.

²³ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 4.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 7-8, 16-18.

odnose i sprovedu svoju politiku infiltracije, insistiranja na kontroli, izvještajima, informacijama i slično. Ako se stvari ne budu odvijale onako kako žele, ništa ih ne veže da jednog dana odreknu dalje isporuke, pošto ono što su dali ne predstavlja posebni gubitak. Međutim, da se nebi postavilo pitanje šta će u tom vremenu raditi Harmonyjeva grupa, udešeno je da pristiže ponešto materijala iz 1951. i 1952. tek toliko da nešto stiže..."²⁴ Ovo je prilično zabrinulo jugoslovensku stranu, jer je suočavalo ne samo sa problemom isporuka po dotadašnjim programima, već i sa jednom ozbiljnom teškoćom za budući rad. Konkretno, postavilo se pitanje planiranja isporuka trenažnih i borbenih mlaznih aviona koji su bili planirani za 1952, a koje je ovakav američki stav mogao otegnuti u nedogled. Znajući da se uobičajenim putem, preko odjeljenja generala Harmonyja ne može ništa završiti, predloženo je preduzimanje koraka putem jugoslovenskih diplomatskih predstavnika²⁵. Te aktivnosti su očigledno urodile plodom, pošto su prvi T-33A i F-84G primljeni u martu, odnosno junu 1953. Do kraja te godine, isporučeno je 9 od predviđenih 20 *T-birdova* i 54 od 301 *Thunderjeta*²⁶. Trščanska kriza, koja je potom uslijedila, bila je za dio američkih službi isuviše dobar razlog za prekid i usporavanje isporuka, iako nadležne strukture u Pentagonu to nisu tražile²⁷.

U ovom periodu se iskristalisala još jedna teškoća u radu sa novim materijalom. Najveći broj primljenog oružja je predstavljao potpuno nove artikle u jugoslovenskom arsenalu, što je podrazumijevalo nepostojanje kapaciteta za proizvodnju municije i bilo kakvih zaliha rezervnih djelova. Zato su ove dvije kategorije predstavljale neodvojivu komponentu svih programa i od njihove isporuke je zavisila operabilnost isporučene opreme. Jugosloveni su ubrzo postali svjesni činjenice da fragmentacija pošiljki ne znači samo odlaganje rokova za dobijanje nedostajućeg materijala, već i način da se postojeća sredstva "zarobe" u skladištima i depoima. Jugoslovenski izvještaji navode da je, na primjer, do polovine 1953 isporučeno 7% granata za bestrajne topove, 50% za topove 76mm, 10% municije za mitraljez 12,7mm, simbolična količina rezervnih djelova za sva motorna vozila itd. Rezervni djelovi za bestrajne topove kalibra 57 i 75mm, PA topove 40mm, topove 155mm, mitraljeze 12,7mm, automate 11,43mm, tenkove M4A3 i sličnu opremu iz programa 1951. i 1952, su počeli da pristižu tek u posljednjem kvartalu 1953. Primijećeno je naročito po pitanju radioničkog, inženjerijskog i građevinskog materijala, da je redovno dolazio nekompletan, odnosno, da

²⁴ isto, str 18.

²⁵ Ovi rokovi su tri puta pomjerani. Prilikom kontakata sa generalom Olmsteadom predviđena je njihova isporuka za početak 1952, zatim je generalu Ulepiću saopšteno da se isporuka T-33A može očekivati u septembru a F-84G u decembru, da bi na kraju i ti rokovi bili pomjereni. Isto, str 8., AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,31, str 3.

²⁶ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 7.

²⁷ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 44, str 1.

su prvo stizali oprema i alati, a tek u nekom drugom kontingentu i sredstva kojima su pripadali i obrnuto. Što je najgore, vremenski razmaci potrebni za kompletiranje navedenih setova, a koji su uslovljavali nemogućnost njegove upotrebe, ponekad su bili isuviše dugi za jugoslovensko shvatanje. Također se zatezalo sa isporukom kataloga rezervnih djelova koji su kasnili uprkos čestim intervencijama kod osoblja AMAS-a, a stekao se utisak da je ovo tijelo, umjesto da utiče na ubrzavanje i olakšavanje isporuka, dodatno komplikovalo i kočilo njihovu realizaciju, pokušavajući da kroz ovo pitanje stvori uslove za dolazak američkih stručnjaka za pozadinska pitanja. Problem je riješen tek krajem godine kada su isporučeni traženi katalogi, a dotok rezervnih djelova dobio kontinuirani ritam²⁸.

Po ugovoru o prevozu materijala Jugoslavija je bila dužna da preveze polovinu svojim brodovima ili nekim drugim putem o vlastitom trošku, a druga polovina je išla američkim brodovima na teret kredita vojne pomoći. S obzirom na nedostatak jugoslovenskih brodova, dogovoreno je da veći dio bude transportovan brodovljem SAD, ali je to automatski značilo i smanjenje odobrenih sredstava za nabavku materijala. Do polovine 1953, Amerikanci su obavijestili generala Poglajena da je njihovim brodovima prevezeno 85% ukupnih pošiljki, po cijenama koje su, na primjer, iznosile 1000 dolara za tenk, 700-800 dolara za kamion, 11000 za avion i sl, odnosno, ulazile u okvir od 25-30 dolara po kubnom metru. Poseban prevoz baruta, municije i minsko-eksplozivnih sredstava je bio znatno skuplji. Iako su ove cijene odgovarale tarifi prema kojoj je vršen prevoz i domaćim brodovima, jugoslovenska strana je pokušavala da nađe način za njihovim većim angažovanjem i po cijenu posezanja u devizni budžet DSNO, kako se predstavnicima SAD ne bi davao dodatni izgovor za smanjivanje sredstava za naoružanje i opremu²⁹. Cijena prevoza stavki iz programa za 1951. je iznosila 5 700 000 dolara³⁰, dok je procijenjena vrijednost programa iznosila oko 108 331 000 dolara³¹. Međutim, ni kasnije nije mogao biti uspostavljen paritet u prevozu iz prostog razloga što je neblagovremenost u dobijanju podataka o raspoloživosti materijala onemogućavala planiranje zakupa jugoslovenskih brodova od mjesec dana unaprijed, tako da su Amerikanci, pravdajući se da ne mogu dozvoliti nagomilavanje materijala u svojim lukama, nastavili da većinu materijala prevoze svojim brodovljem³².

Sam kvalitet primljene opreme po ovim programima je bio u granicama zadovoljavajućeg. Pošto je u pitanju bio materijal koji se već nalazio

²⁸ isto, str 1-2, 4, 6.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,1, str 3-5.

²⁹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 8-9.

³⁰ isto, str 9.

³¹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f II,87, str 7.

³² AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 15.

u aktivnoj upotrebi, a koja je u velikom broju slučajeva podrazumijevala klasična ratna dejstva, bilo bi iluzorno očekivati da će novoprimitljena vojna tehnika izgledati kao da je upravo sišla sa fabričke trake. Ipak je bilo vidljivo da je izvršena što generalna, a što superrevizija, kao i da među novoprigitlom opremom figurira značajan broj neupotrebljivanih artikala. Oni su, prema dostupnoj dokumentaciji, najviše spadali u kategoriju inženjerske i građevinske opreme, kao i na dio sredstava veze. Na primjer, kod suvozemne vojske su najkrupniji nedostaci primijećeni kod tenkova M4A3, na kojima je dio topovskih cijevi bio u potpuno neupotrebljivom stanju, zatim svih 12300 primljenih poteznih upaljača M2 je bilo neispravno, a samohodni topovi od 90 i 105mm su isporučeni sa radio-stanicama bez kristala i adaptera. Što se tiče avijacije, kvalitet primljenih *Thunderbolta* je ocijenjen kao osrednji. U prosjeku su imali po 250 sati utrošenog resursa, a većina je tokom transporta pretrpjela oštećenja usljed korozije. To je dovelo do toga da je, tokom 1953, 5 aviona ležalo neupotrebljivo u hangarima, pošto su oštećenja bila tolika da ih bez novih djelova, čija se isporuka stalno odlagala, nije bilo moguće dovesti u operativno stanje³³. Novopridošla mornarička oprema je uglavnom bila savremena, odnosno odlikovala se taktičko-tehničkim karakteristikama koje su odgovarale savremenim standardima, dok u pogledu stanja u kojem je primljena nije bilo nekih ozbiljnijih primjedbi³⁴.

Program za 1953. je već konceptijski odudarao od svoja dva prethodnika. Kao što je rečeno, oni su se odnosili na popunjavanje materijalnih praznina u postojećim formacijama i nisu podrazumijevali mogućnost formiranja novih jedinica ili temeljnog preoružanja postojećih efektiv. U tom smislu se može reći da je kroz njihovu primjenu ostvaren bazični oblik saradnje Jugoslavije i SAD, koji se odnosio na onu vrstu vojne pomoći koja više ima za cilj demonstraciju spremnosti na održavanje savezničkih odnosa nego li neko fundamentalno reorganizovanje i modernizovanje vojnih efektiv. Činjenica da su oba svoje konačne oblike dobili u Pentagonu, uz tek djelimično uzimanje u obzir želja i potreba prezentovanih u jugoslovenskim predlozima, pokazuje da su SAD, čineći prve korake na jednom novom i nesigurnom vojno-diplomatskom polju, željele da se obezbijede za slučaj ako događaji krenu nekim drugačijim tokom. Zato je program za finansijsku 1953. karakterističan i zanimljiv, pošto je manje uključivao ove komponente, a više se odnosio na prihvatanje jugoslovenskih inicijativa ka suštinskoj izmjeni forme i sadržaja dijela svojih jedinica.

Sam program je, na polju efektiv KOV, sadržao predlog preoružanja jedne kompletne armije od tri korpusa, u okviru aktivnosti koje bi trajale na-

³³ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,1, str 12.

³⁴ isto, str 23-26.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 13.

rednih nekoliko godina. Dokument je sastavljen u odjeljenju za prijem vojne pomoći, a njegovi autori su se rukovodili stavom da se akcenat stavi na opremanje suvozemnih formacija, dok bi mornarički i vazduhoplovni program ostao na prošlogodišnjem nivou³⁵. To je trebalo da omogući ujednačenost u armijskom opremanju bez zapostavljanja najbrojnijeg vida jugoslovenskih oružanih snaga, odnosno, otpočinjanje procesa njegove modernizacije ne samo putem opremanja zapadnim vojnim materijalom, već i kroz formacijsku reorganizaciju po modelu američke armije³⁶. Čitav sadržaj programa je detaljno prodiskutovan sa pripadnicima Harmonyjevog tima kako bi, bar prema američkim mjerilima, predstavljao realan i sprovodljiv plan koji bi bio što cjelovitije prihvaćen³⁷. Ne treba sumnjati da je ova "kooperacija" predstavljala svojevrsan test uticaja AMAS-a na problematiku sopstvenog posla, ali i taktički pokušaj da se, kroz isticanje zajedničkog rada na dokumentu, američka strana privoli na veću izdašnost. Naime, smatralo se da bi neko veće odbijanje ovako koncipiranih jugoslovenskih predloga moglo dodatno dezavuisati rad i kompetencije njihovog beogradskog tima, koji ionako nije uživao naročit ugled među jugoslovenskim planerima i koji su sa njim sarađivali više po liniji političkog moranja. Harmonyju je, naravno, bila potpuno jasna ova jugoslovenska namjera, pa je njegovo osoblje u radu na pripremi ovog programa imalo prilično restriktivan stav, stroži u mnogim slučajevima i od linije koju su zauzimali planeri u Washingtonu³⁸.

Reorganizacija pomenutih efektivna se odnosila na preoružanje dijela jedinica V armijske oblasti, odnosno djelova Ljubljanske armije. Prema izjavi generala Eddlemana, odobrena novčana sredstva za KOV u 1953. su bila dovoljna za potpuno opremanje jednog korpusa prema američkoj formaciji i na šta bi otpalo 70-75% sredstava, dok je ostatak mogao ići na ostale armijske potrebe. Osim toga, ako bi se išlo na nešto skraćenu formaciju a ostatak također bio usmjeren na ove jedinice, mogao se opremiti novim materijalom znatno veći procenat Ljubljanske armije³⁹. Američki strateg je bio vođen suštinski različitim motivima od svojih jugoslovenskih kolega, čije uvažavanje njegove argumentacije nije bilo plod želje da se dostigne isti cilj, već da se, idući ka njemu, usput postigne najbolji mogući rezultat na ostalim poljima.

³⁵ S obzirom na zastupljenost RV u osnovnom i dopunskom programu za 1952. od c.75%, to nije značilo smanjenje ukupnog broja predviđenih sredstava, već je samo predloženo proširenje isporuka za jedinice KOV. Mornarica je ostala na istom nivou iz prostog razloga što za njenu modernizaciju nije postojala ni minimalna zainteresovanost u Pentagonu, tako da se u startu odustalo od insistiranja po ovom pitanju jer se odgovor znao unaprijed. AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,10, str 3.

³⁶ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 5.

AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 2

³⁷ isto, str 4.

³⁸ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 9-10

³⁹ isto.

Imajući kao svoj interes zaštitu pravca prema sjevernoj Italiji, logično je da su Amerikanci stavljali akcenat na opremanje jedinica predviđenih za taj posao, tako da su stalno potencirali potrebu usmjeravanja sredstava ka njima. Jugoslovenska strana je, znajući da to čini neodvojivi vojni *conditio sine qua non* programa, načelno je prihvatila (mada nije ni imala izbora) ovako koncipiran način planiranja i odvijanja saradnje, ali se i trudila da kroz nju obezbijedi najveći mogući priliv sredstava i materijala kojim bi se mogao ojačati ostatak armijskih snaga. Pošto vazduhoplovni i mornarički program nijesu bili ovako striktno teritorijalno definisani, planerima na polju suvozemnih snaga je trebalo neuporedivo više diplomatske spretnosti i umješnosti kako bi postigli najviše od oba cilja kroz isti posao.

U tom smislu je prihvaćen dio Eddlemanovih i Harmonyjevih sugestija, pa se pristupilo formiranju jednog funkcionalnog vojnog sklopa koji je baziran na američkoj organizacionoj korpusnoj osnovi, ali prilagođenog jugoslovenskim materijalnim mogućnostima⁴⁰. Te korekcije su se odnosile na jedan drugačiji oblik sklapanja formacijskog mozaika nego što je obično bio slučaj. Po nekoj uobičajenoj logici, materijalno opremanje treba da bude posljedica konceptijske podjele zadataka i aktivnosti na nivou određene formacijske jedinice, to jest, predstavlja sekundarni segment njenog planiranja. Jugosloveni su svjesni da je opseg materijalnih sredstava na koja mogu računati bio više nego konačan i određen (i ni u kom slučaju dovoljan), pokušali da svoju organizacijsku šemu jedinica predviđenih za preoružanje prilagode količini dostupnog materijala, to jest uzeli su količinu predviđenog naoružanja i opreme za osnovu organizacionog planiranja. To je uslovio veliki broj naizgled začuđujućih rokada, ali je i omogućilo da više jedinica uđe u proces reorganizacije i modernizacije, kao i da se podizanje vatrene moći na nivou širih formacijskih sklopova postigne u mnogo kraćem roku. Koliko je ova aktivnost bila temeljna svjedoči veliki broj organizacionih pomjeranja i po horizontali i po vertikali hijerarhije, a o fleksibilnosti i prilagodljivosti govori i serija realnih rezervnih kombinacija, koje su se odnosile kako na dispoziciju i grupisanje predviđenog materijala, tako i na različite logističko-operativne postupke kroz koje bi se raspoloživa tehnika najbolje iskoristila⁴¹. Jednom riječju, izgleda da je jugoslovenski vojni vrh imao jasnu predstavu o tome da je perspektiva modernizacije šireg vojnog organizma vezana za konkretnost i jasnoću pristupa opremanju snaga V armijske oblasti, kao i da od fleksibilnosti na tom polju zavisi u kojoj mjeri i do kog vremena će čitav ovaj proces biti završen. Sve ovo je omogućilo da se iz sredstava, odobrenih na konto

⁴⁰ isto str 9.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,32, str 5.

⁴¹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,10, str 3.

AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 2.

ovog programa, izvrši preoružanje jednog korpusa od 4 pješadijske divizije i dopunskih korpusnih djelova. Sam program je, prema jugoslovenskim dokumentima, realizovan u procentu od 92%, s tim da se nerealizovani dio uglavnom odnosio na municiju⁴².

Programi 1952. i 1953. su, na polju vazduhoplovstva, predstavljali mjeru prelaska sa upotrebe klipnih na eksploataciju mlaznih aviona⁴³. Thunderjetovi i *T-birdovi*, koji su u programu za 1952. predstavljali najatraktivniju stavku, sljedeće godine su dobili nešto drugačiji tretman. Jugoslovenima je naročito teško palo brisanje školsko-borbenih T-33A iz programa za 1953⁴⁴, pošto je taj postupak prejudicirao umnožavanje problema na polju školovanja i obuke pilotskog kadra, ali taj problem ni do kraja trajanja MDAP-a za Jugoslaviju nije odgovarajuće riješen. Ako se izuzmu 9 aparata ovog tipa koji su po programu iz prethodne godine 1953. stigli u zemlju, do 1958. je dobijeno još svega 14 *T-birda*⁴⁵. Međutim u plan za 1953. su ušli 20 transportera C-47 i, što je predstavljalo još jednu novinu u ratnom vazduhoplovstvu, 10 helikoptera S-51. Koliko se vidi iz dokumenata, njihove isporuke su bile izvršene prema planu⁴⁶.

Mornarica je također doživjela smanjenje predviđenih isporuka. Programom za 1953. su predviđene nabavke 3 kompletna minolovca od 250 BRT, ali do njihove isporuke nije došlo⁴⁷. Što se tiče ostalog materijala, on se nije odnosio na gotove plovne jedinice već je bio namijenjen osavremenjavanju postojećih brodova i obalskih instalacija, a također nije u potpunosti realizovan. Do kraja 1954, isporučeno je c.80% predviđenog materijala⁴⁸. Karakteristično je za mornaricu da je njoj namijenjen materijal najsporije ulazio u režim aktivne eksploatacije. Prema odnosnim izvještajima, ova pojava je često bila prouzrokovana nekompletnošću isporučenog materijala, nepostojanjem odgovarajuće tehničke dokumentacije i neiskustvom zaposlenih u brodomontnim zavodima u radu sa materijalom ovog porijekla, ali i začuđujućom neažurnošću nadležnih službi. U vrijeme kada su iz jedinica kopnene vojske i ratnog vazduhoplovstva stizali detaljni izvještaji o stanju, kvalitetu i taktičko-tehničkim performansama novog materijala, prilično disonantno zvuči argumentacija mornaričkih zvanilnika da oni takve izvještaje ne mogu da podnesu jer novu tehniku još nijesu instalirali⁴⁹. S obzirom na

⁴² DAMIPSCG, PA, 1956, f 83, 29, 423631, str 1.

⁴³ AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 4.

⁴⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,1, str 10.

⁴⁵ AVII,II odjeljenje, K-21, f III, R 3, str 14.

⁴⁶ DAMIPSCG, PA, 1956, f 83, 29, 423631, str 1-2.

⁴⁷ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 12.

DAMIPSCG, PA, 1956, f 83, 29, 423631, str 5.

⁴⁸ AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 6.

⁴⁹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 1, str 22-26.

zaista zanemarljiv kvantitativni i procentualni udio, barem u odnosu na druga dva vida oružanih snaga, koji je mornarica imala u sistemu vojne pomoći, ova pojava se čini još nejasnijom.

Potreba za opisanim prestrukturiranjem formacijskog sastava Ljubljanske armije, sprovedenog radi stvaranja prostora za opremanje većeg broja jedinica novom opremom, ipak nije dugo trajala. Tokom razgovora sa predstavnicima AMAS-a o programu za 1954 američka strana je istakla zahtjev da u njegov okvir uđu i poravnanja u organizaciji korpusa, pošto je jugoslovenski plan podrazumijevao opremanje prema skraćenoj američkoj formaciji, a izvještaji su govorili da se u jedinice predviđene za reorganizaciju sliva manje materijala nego što je planirano. Jugoslovenski vojni zvaničnici, koji su se nadali da će moći da ove godine uvedu u program reorganizacije kompletnu Ljubljansku armiju⁵⁰, morali su da predaju formacijsku šemu svih jedinica armije predviđenih za preoružanje i stavljeno im je do znanja da će, po pitanju kopnene vojske za finansijsku 1954, nivo odobrenih sredstava odgovarati potrebama za opremanje jednog američkog korpusa⁵¹. Tada je odlučeno da se u skladu sa ovim zahtjevom izvrši nivelacija svih korpusa u V vojnoj oblasti koji su bili planirani za reorganizaciju, odnosno, da se nivo formacije iz 1953. podigne na onaj koji je predstavljao američko viđenje sastava određenog za opremanje prema programu za 1954. Tokom razgovora, koji su vođeni u Beogradu tokom marta i aprila 1953, predstavnici jugoslovenskog odjeljenja su insistirali na tome da se ovo ujednačavanje odnosi kako na kvantitativni, tako i na kvalitativni aspekt, odnosno, da povećanje broja sredstava namijenjenih za uvođenje u formacijski sastav novih korpusa ne postane svojevrsan vid "udomljavanja" stare i rashodovane opreme, čiju veću količinu u planiranim kontigentima nije teško postići, već da se nove isporuke materijala u dogovorenom obimu odnose na nova i savremena borbena sredstva⁵².

Prema jugoslovenskom predlogu izravnavanja bi se naročito odnosila na samohodnu i protivavionsku artileriju, predviđajući isporuke topova M2 od 90mm i dvocijevnih *Bofforsa* od 40mm, zatim drugi tip tenka, više transportnih sredstava i drugačija sredstva veze. U dotadašnjem periodu trajanja pomoći Jugoslavija je dobjala PA topove M1A1 i M1A3 od 90mm sa mehaničkim komandnim računarom i maksimalnom brzinom praćenja od 80m/s. Pošto je to bilo nedovoljno za dejstvo po savremenim mlaznim avionima, a slabije čak i od njemačkog PA topa od 88mm i ruskog od 85mm

⁵⁰ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV, 33, str 1-3.

⁵¹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV, 47, str 1, 2.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV, 33, str 2.

⁵² isto, str 2-3.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV, 51, str 1.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 39, str 7.

kojima je JNA već raspolagala, traženo je da se u daljim kontigentima isporučuje verzija M2 istog kalibra, koja je mnogo bolje odgovarala savremenim zahtjevima. Harmony je, isprva, odbijao da se udovolji ovom jugoslovenskom zahtjevu, navodeći da to oruđe predstavlja najsavremeniji model tog tipa i da je još u toku preoružanja efektivna same američke vojske, te da tek po okončanju tog procesa ono može postati predmet vojne pomoći savezničkim zemljama. Kasnije je ublažio svoj stav, ali je i dalje navodio kako je jugoslovensko traženje pretjerano, jer se odnosilo na planiranje 12 oruđa po divizionu, tj, 36 po korpusnom PA puku, kao i da standardni američki korpus nema u svom sastavu toliki broj ovakvih topova. Kompromisno rešenje, koje je unijeto u predlog programa, polazilo je od potrebe opremanja dva divizionu sa po 12 topova M2⁵³. Kasnije je u Washingtonu ovaj prelog odbačen, tako da pomenuta oruđa nisu uopšte isporučivana u okviru programa pomoći. Tražiti najsavremeniju ratnu tehniku koja upravo postaje oružje prve linije armije zemlje donora, uprkos realnosti zahtjeva u pogledu konkretne potrebe, ipak je bilo previše za postojeći nivo jugoslovensko-američkih odnosa.

Što se tenkova tiče, za oklopne jedinice u sastavu pješađijske divizije je tražena isporuka modela M-47 *Patton* umjesto već vremešnih *Shermana* M4A3. Američka strana je sa ovim bila saglasna, ali je postavljen uslov da se, zbog njegove više cijene, Jugoslaveni odreknu dijela druge opreme na koju su prema programu pretendovali. Rečeno je da, iako je cijena *Pattonu* dosta pala tokom poslednje godine, kao posljedica odluke o njegovom povlačenju iz serijske proizvodnje, on je i dalje bio znatno skuplji od M4A3. Na to je odgovoreno da dobijanje M-47 predstavlja odlučan jugoslovenski zahtjev od kojeg se neće odustati, a da, što se tiče njegovih reperkusija na ukupnu kreditnu liniju, te godine je program rađen prije odobravanja kredita, tako da je nivo odobrenih sredstava trebao da odgovara vrijednosti sadržaja programa (što je bio posao generala Harmonyja da izbori tokom podnošenja izvještaja u Pentagonu), a ne da se sadržaj programa određuje prema veličini propisanog budžeta⁵⁴. Ovako tvrdim stavom je, u stvari, branjena aktivnost koja je jugoslovenskim planerima bila mnogo bitnija, a odnosila se na opremanje korpusne oklopne brigade tenkovima M-47. Znajući da se tokom pregovora uvijek odobri manje od onoga što se traži, ispostavljanje zahtjeva za uniformno opremanjem korpusne oklopne brigade i oklopnog bataljona na divizijskom nivou je imalo u pozadini jugoslovensku spremnost da prihvati dalju isporuku *Shermana* divizijskim efektivima, ako se omogući distribuci-

⁵³ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,51, str 2

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,33, str 5-6.

DAMIPSCG, PA,1956,f 83, 29, 423631, str 3.

⁵⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,51, str 2-3.

ja *Pattona* na nivou korpusa⁵⁵. Kako se iz dokumenata može zaključiti, oni su za korpusnu oklopnu brigadu prihvaćeni bez poteškoća⁵⁶.

Po pitanju transportnih sredstava, najveći problem je predstavljao jugoslovenski zahtjev za isporuku cisterni za gorivo koje bi bile dodijelene tenkovskoj brigadi. To traženje je odlučno odbijeno uz obrazloženje da su kante i burad mnogo praktičnije i bolje rješenje, koje se kao takvo primjenjuje i u jedinicama američke vojske. Ostala traženja su relativno lako prihvaćena, a na američku sugestiju je smanjen broj specijalizovanih vozila za prevoz goriva i municije, uz povećanje broja jednotonskih prikolica. Prema tom planu, na cio korpus je otpadala 891 prikolica. Isporuka vučnih traktora M-5 je uslovljena boljom i češćom inspekcijom njihovog sadašnjeg stanja i rasporeda. Radionička lista i lista individualnog mehaničarskog alata je prihvaćena bez poteškoća, čak je na američki predlog povećan broj radionica u tehničkom bataljonu korpusa, a dodijeljeni su i kamioni od $\frac{3}{4}$ tone, uređeni kao male radionice za hitne terenske popravke. Sve ovo je indiciralo da je pitanje transporta i remonta, što se tiče programa za 1954, veoma povoljno riješeno⁵⁷.

Mnogo više problema je bilo na polju regulsanjanja komunikacione i problematike veze, a glavno sporno pitanje su predstavljali do sada isporučivani tipovi radio-stanica. Traženo je da se prestane sa isporučivanjem radio-stanica za borbena oklopna vozila serije SCR koje su bile predviđene za rad sa kristalima. Iako su ovo bila, za jugoslovenske prilike, moderna komunikaciona sredstva, kristali su predstavljali kritičan materijal koji se lako kvario, teško nabavljao a nije se proizvodio u zemlji. Osim toga, do polovine 1953. su isporučene stanice sa svega $\frac{1}{3}$ pripadajućeg kompleta kristala, tako da je njihovo talasno područje smanjeno na trostruko manju mjeru od realnih mogućnosti, pa je traženo da se, za ovaj segment oružanih snaga, isporučuju stanice serije AN/GRC, predviđene za rad bez kristala. Iz istog razloga je traženo obustavljanje isporuka stanica serije SCR za pješadiju, moto-pješadiju i artiljeriju, gdje su se, osim navedenih problema u radu, ovi uređaji pokazali kao glomazni i nepodesni za nošenje na leđima, osobito u jugoslovenskim terenskim uslovima. Umjesto njih su tražene stanice AN/PRC koje su bile lakše, radile bez kristala i, što također nije bilo bez značaja, bile znatno jeftinije. Pukovnik Head, rukovodeći američkim timom koji je pregovarao po ovom pitanju, pristao je da se unese ovo jugoslovensko traženje u program, ali je napomenuo da će njegova isporuka u željenoj količini zavisiti od mogućnosti proizvodnje, što je već predstavljalo poznatu kolokvijalnu formulu sa značenjem da postoji mala vjerovatnoća za povoljno ispunjenje zahtjeva⁵⁸.

⁵⁵ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,33, str 6.

⁵⁶ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,51, str 3.

⁵⁷ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,51, str 4.

⁵⁸ isto.

Planom za 1954. je predviđeno postizanje ravnoteže između lovačko-bombarderske i presretačke mlazne avijacije, to jest njihovo procentualno dovođenje u odnos 60% presretača i 40% lovaca-bombardera i ostalih aparata. Ovaj program je prvi put predviđao isporuke supersoničnog lovca-presretača F-86E *Sabre*, kao i izviđačkih mlaznih aviona. pošto su planovi za 1952. i 1953. sadržali 301 lovca-bombardera F-84G, čija je isporuka trebalo da bude gotova do kraja 1955, ovih aparata nije bilo u novim listama jugoslovenskih avijacijskih zahtjeva. Umjesto njih traženo je 120 F-86E, 30 izviđačkih aviona RF-86, 5 trenažnih T-33, 20 transportnih C-47, kao i 15 helikoptera S-51. Po pitanju izviđačke avijacije, Jugosloveni su željeli da ovaj problem vežu za dobijanje savremenog lovca *Sabre* F-86E, koji je u prvoj polovini pedesetih predstavljao nosioca američke koncepcije bliske vazdušne borbe. Zato je traženo da se uz ove avione isporuči i 30 aparata njegove izviđačke verzije RF-86E ili bar isti broj RF-84, kako bi se postigla uniformnost sa najzastupljenijim i najmodernijim mlaznim lovcima u JRV⁵⁹. Na II tripartitno-jugoslovenskoj konferenciji u Washingtonu, general V. Bubanj je ponovio ovaj zahtjev, naglašavajući jugoslovenske potrebe za isporukom 120 F-86E po programu za 1954. i još 370 ovih aviona u periodu 1955-1959⁶⁰. Međutim, ovako nešto nije ni izbliza odobreno. U Beograd je stigla pismena potvrda o prihvatanju isporuke 81-og *Sabrea*, a usmeno je rečeno da će biti odobrene i isporuke traženog broja izviđačkih RF-86E⁶¹. Kasnije se odustalo od ove namjere (ako je ona uopšte i postojala), tako da su za opremanje efektivna izviđačke avijacije odobreni aparati RT-33, odnosno, izviđačka verzija trenažnog aparata koji je već isporučivan Jugoslaviji⁶². Iako je po performansama zaostajao za RF-86E, uvođenje ovog mlaznog aviona je ipak predstavljalo veliki napredak za JRV, tim više što je do sada za te svrhe korišten klipni britanski *Mosquito* NF MK-38. Do kraja programa je isporučeno 20 izviđača RT-33, iako je do polovine 1955. u zemlju stiglo svega 3 komada⁶³.

Mornarica je kroz ovaj program očekivala isporuku 4 gotova minolovca od 137 BRT, kao i konačno rješenje pitanja motora za torpedne čamce. Minolovci ovog tipa, iako odobreni programom, nijesu isporučeni do kraja pedesetih, a oko pomenutih motora se razvila prilično burna diskusija između nadležnih mornaričkih službi i mornaričkog odsjeka OZPVP, sa jedne i predstavnika AMAS-a sa druge strane. JRM je svojevremeno kupila u Ame-

⁵⁹ AVII,II odjeljenje, S-115,271/12, f II, 87, str 4.

AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 10.

⁶⁰ AVII,II odjeljenje, 2951,f III 14, ap I, str 1.

⁶¹ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 11.

⁶² AVII,II odjeljenje,S-115,271/12, f II, 87, str 9.

⁶³ AVII,II odjeljenje, K-21, f III, R 3, str 14.

DAMIPSCG, PA, str.pov, 1956, f II, 332, str I/323.

rici 429 *Paccard* motora za torpedne čamce iz ratnih viškova SAD. Pošto su u pitanju bili polovni i prilično istrošeni motori, osposobljeno je svega 178 komada koji su, do 1954, potrošili kompletan eksploatacioni resurs, ozbiljno ugrožavajući korišćenje plovnih jedinica u koje su bili ugrađeni. Pored toga, u jugoslovenskim brodogradilištima je upravo završavana izgradnja 6 novih torpednih čamaca, što je uz potrebnu količinu rezervnih motora, jugoslovensko traženje vezalo za cifru od 255 ovih mašina. AMAS-ov mornarički personal je, međutim, u potpunosti odbio uključenje ovog jugoslovenskog zahtjeva u program, pod pretekstom da SAD više ne raspoložu ovim motorima i da taj posao nije moguće realizovati. Na to je odgovoreno da je JRM tih dana dobila ponudu da upravo u SAD kupi ove motore, i to polovne po cijeni od 1780, a nove od 5500 dolara po komadu⁶⁴ tako da pomenuta konstatacija ne stoji. Jugoslovenski zahtjev ipak, barem ne u svom prezentiranom obliku, nije našao mjesta u programu, ali broj od 194 razna motora, koji su tokom programa pomoći isporučena JRM⁶⁵, ostavlja mogućnost da je izvjesna količina ovih uređaja ipak našla put do jugoslovenskih torpednih čamaca.

Vrijednost ukupnog programa za 1954. je procijenjena na c.257 875 000 dolara⁶⁶, što je predstavljalo najviši odobreni iznos po jednom godišnjem programu. Međutim, pošto se ovaj program odnosio na pojedinačno najskuplje artikle koji su do tada uvedeni u jugoslovenske formacije, njegovi kvantitativni gabariti nijesu bili toliko široki kao što bi se moglo pretpostaviti na prvi pogled. *Sabreovi i Pattoni* su, ipak, svojom pojedinačnom cijenom ukazali Jugoslovenima šta u finansijskom smislu znači modernizacija armijskog sastava, pa čak i kada se sprovodi na ovakvom mikro nivou kao što je to bio slučaj sa preoružanjem jednog korpusa i opremanjem par mlaznih avio-pukova godišnje. Posmatrajući ove cifre nije teško zaključiti kakve su bile perspektive malih država koje su pokušavale da vode neku iole nezavisniju politiku u vremenu koje je bilo obilježeno jednom sveprisutnom trkom u naoružavanju. Pitanje uključivanja u neke šire vojnostrateške koncepte je, očigledno, bilo i pitanje ispunjenja uslova za posjedovanje modernih i dobro opremljenih oružanih snaga, dok je apstinencija od njih vodila u ozbiljno

⁶⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV,33, str 13- 14.

⁶⁵ AVII,II odjeljenje, K-21, f III, R 3, str 23.

⁶⁶ isto, str 1.

Ovi brojevi se ne odnose na tačne iznose koji su odobravani u Washingtonu, već na procijenjene vrijednosti koje su programi mogli imati s obzirom na jugoslovenske informacije o trenutnim cijenama naoružanja i opreme iz njihovog sadržaja. Osim ove cifre postoji i procjena iz dokumenta koji se čuva u DAMIPSCG-u, a koja program iz 1954. vrednuje sa 217 miliona dolara (DAMIPSCG, PA,1956, f 83,29,423631, str 8.). Bitno je, međutim, da su obje procjene do kojih smo došli proporcionalno ujednačene, tako da možemo imati sliku o rastu, odnosno smanjenju odobrenih sredstava po pojedinačnim programima. Međutim, bez konsultovanja američke građe koja se odnosi na ovo pitanje nije moguće dati tačne odgovore na pitanja finansijske vrijednosti programa zapadne voјne pomoći.

vojno stagniranje. Program iz 1954. je predstavljao poslednji ozbiljan jugoslovenski korak ka suštinskoj reorganizaciji Armije po zapadnom modelu, predstavljajući svojim sadržajem samo naznaku onoga što je trebalo postići da bi se ukupan vojni kapacitet podigao na željeni nivo. Program za 1955. poslednji koji je formiran kao takav, označio je i kraj sprovođenja takvih planova oslanjanjem na Zapad.

Jugoslovenski predlog programa za 1955. je predat krajem 1953. i sadržao je namjeru da se njime obuhvati preoružanje III korpusa Ljubljanske armije i preostalih armijskih djelova. Pošto je opremanje armijskih djelova iziskivalo više novčanih sredstava, alternativa je tražena u stavljanju akcenta na njihovo trenutno preoružanje, dok bi se reorganizacija III-ćeg korpusa ostavila za naredni fiskalni period. Prema ovom planu, potpuna reorganizacija Ljubljanske armije je trebalo da bude završena tek 1956⁶⁷. Jugoslovenska procjena perspektive ovog predloga se pokazala tačnom, pošto je prvu stepenicu, to jest razgovore sa Hainsovim⁶⁸ personalom, prošao samo program preoružanja armijskih djelova. Prema jugoslovenskim podacima, predlog opremanja III korpusa je, zajedno sa tekstom kompletnog nacрта programa poslat za Washington, ali je konačna ocjena odgovarala onoj izrečenoj u Beogradu. Kasnije se ispostavilo da ni ova redukovana varijanta nije mogla da bude realizovana u potpunosti.

Tokom 1955. je rad na vojnoj pomoći poprimio sasvim drugačiji karakter. Dotadašnja praksa je podrazumijevala da AMAS na početku svake kalendarske godine dostavi tekst prihvaćenog programa za odgovarajući fiskalni period, kao i plan isporuka opreme obuhvaćene tim programom. Ovakav postupak je bio razumljiv s obzirom na procedure izglasavanja budžeta u američkom Kongresu i poslove planiranja i angažovanja odobrenih kredita, a jugoslovenskoj strani je omogućavao blagovremeno okončavanje svih aktivnosti u vezi prihvata i stavljanja novog materijala u redovan režim eksploatacije. Međutim, tokom cijele godine taj program nije saopšten, dovodeći time jugoslovenske planere u vrlo nezavidan položaj. Ne znajući što je uključeno u program niti kako izgleda predviđeni režim isporuka, u jugoslovenskom Generalštabu i odjeljenju za prijem vojne pomoći se nije mogao odgovarajuće formulirati ni plan za 1956, iako je bilo već došlo vrijeme za taj posao. Sumnjalo se, kako se kasnije i pokazalo tačnim, da se u pozadini ovakvog odnosa krije namjera da se jednostrano smanji nivo isporuka, kao što je to slučaj bio sa ranijim segmentima programa za 1953. i 1954. kada je na taj način smanjen broj transportnih vozila. Ista neizvjesnost se odnosila na vazduhoplovni i mornarički program, s tim da je nagoviješteno kako će na ovim

⁶⁷ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V,39, str 7.

⁶⁸ Brigadni general P.Hains je zamijenio J.Harmonyja na mjestu šefa AMAS-a u decembru 1954.

poljima doći do spajanja programa za 1955. i 1956⁶⁹. Spajanje programa je, u ovom slučaju, značilo automatsko smanjivanje količine odobrenog materijala, tim više što je ovako koncipirana aktivnost trebalo da bude finansirana iz budžeta jedne fiskalne godine. Pošto je linija američko-jugoslovenskih odnosa pokazivala negativan trend, nije bilo vjerovatno da će se u takvoj atmosferi odobriti neki veći kreditni iznos za vojnu pomoć Jugoslaviji. Mornaricu je ovo naročito pogađalo, jer se već iskristalisalo da postoji uslovna saglasnost samo za opremanje pojedinih klasa brodovlja (minolovci, patrolni brodovi, torpedni čamci i, u manjoj mjeri, eskortni razarači), dok su namjere za modernizaciju ostalih kategorija potpuno ignorisane. Osim toga, obim odobrenih sredstava za opremanje mornaričkih efektivna je bio u stalnom opadanju, tako da je tokom 1955. u ukupnom programu pomoći, ovaj vid JNA učestvovao u sasvim neznatnom procentu.

Problemi se nijesu odnosili samo na planiranje i programiranje pomoći, već i na isporuku predviđenih i već odobrenih sredstava. Pada u oči da je tokom 1955. djelimično ili potpuno obustavljena isporuka najvažnijih artikala, poput aviona, tenkova, radara i artiljerije. Isporuke opreme u prvom polugodištu su se odvijale relativno normalno, da bi u julu i avgustu bile svedene na, maltene, simboličan nivo. Program pomoći namijenjen suvozemnoj armiji je djelimično saopšten polovinom godine, a u odnosu na prezentirani spisak odobrenih artikala, u narednom periodu su izostale isporuke materijala za jednu pješadijsku diviziju, 1 haubički divizion 203mm, PA radari izprograma 1954. predviđeni za isporuku u 1955. i oprema za dva artiljerijska puka 155mm, izuzev 6 ranije isporučenih oruđa. Realizacija vazduhoplovnog programa je takođe bila u stagniranju, pošto je u prvom dijelu godine nivo isporuka prateće opreme bio manje-više ravnomjeran, pokazalo se da je isporuka aviona sukcesivno opadala, da bi tokom ljeta nastupio potpuni zastoј u realizaciji programa. U mornarici je stanje bilo još gore, što najbolje ilustruje podatak da je tokom 1954. primljeno c. 1550 tona materijala, da bi sljedeće taj broj bio smanjen na svega 80 tona. Osim toga, većina isporučenog mornaričkog materijala je bila nekompletna, tako da je njegova operativna upotreba onemogućena u više nego ozbiljnoj mjeri. Bez obzira na stalne reklamacije i urgiranja kod nadležnog odsjeka AMAS-a, do rešenja ovog pitanja se nije došlo⁷⁰.

⁶⁹ Jugoslovenski vazduhoplovni program za 1955. je predat decembra 1953, a sastavljan je u saradnji sa osobljem AMAS-a kako bi bio što realniji. Pošto u to vrijeme još nije pristiglo odobrenje plana za 1954, to je i ovaj program sadržao većinu artikala koji su se nalazili na listi za prethodnu godinu. Njegove osnovne stavke su bile 120 presretača F-86E, 26 izviđača RF-86, 11 transportera C-47, 26 protivpodmorničkih aviona AF-2W, 15 helikoptera S-51, 6 zemaljskih radara, 359 motornih vozila, 58 raznih radio-stanica i sl. AVII,II odjeljenje, S-115, 271/12, f II, 87, str 8.

⁷⁰ DAMIPSCG, str. pov, 1955, f II, 332, str I/392-400

Koliko je bila prisutna otvorena opstrukcija ovih aktivnosti u AMAS-u, najbolje svjedoči

Poboljšanje odnosa sa SSSR-om, naročito susreti na vrhu održani u Beogradu, Moskvi, na Brionima i Jalti, a koji su obilježili spoljnopolitičku aktivnost Jugoslavije tokom 1955, kao i reagovanja zapadnih zvaničnika na njihovo održavanje i sadržaj, nisu mogli ostati bez ozbiljnih posljedica na režim vojne pomoći koja je dolazila sa druge strane "gvozdene zavjese". SAD su, po pitanju vojno-diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom, već od samog početka projekta vojne pomoći bile suočene sa sužavanjem i smanjivanjem svojih strateških namjera i prostora za njihovo ostvarivanje. Jer, ako je početkom pedesetih postojala tendencija ka postepenom uključivanju Jugoslavije u NATO, sredinom decenije su se ponovo pojavile ozbiljne sumnje u namjere jugoslovenskog državnog rukovodstva da se vrati u sovjetski tabor. Pošto je program vojne pomoći zavisio od saglasnosti i pozitivnog mišljenja mnogih političkih i vojnih činilaca američke administracije, nije teško pretpostaviti da je od početka velikom broju njih ovaj posao izgledao besmislen i kontra-produktivan. Program je funkcionisao zahvaljujući laganom pretezanju na vagi američkih političkih interesa koje je proisticalo iz jugoslovenskog negativnog određenja prema istočnom bloku i njegovoj politici, a pothranjivano je i nadom u postepeno formalno uključenje u sistem savezničkih obaveza pod okriljem NATO. Drugačija percepcija jugoslovenskih namjera, uslovljena njenim diplomatskim aktivnostima iz 1955, koje su se kretale od jasno izrečenih (tačnije, ponovljenih) namjera za uzdržavanjem od bilo kakvog integrisanja u zapadni vojni savez do brzog i medijski efektnog detanta sa SSSR-om, uticala je da se rečena ravnoteža naruši u ozbiljnoj mjeri. Osim toga, američkoj strani nije moglo promaći da je ovo pomirenje u Jugoslaviji dočekano sa mnogo bržim prihvatanjem i iskrenijim simpatijama nego što je to ikada bio slučaj sa politikom oslanjanja na Zapad. Projektovano na problematiku vojne pomoći, njenim planerima je postalo jasno da ona za Jugoslaviju više ne predstavlja potrebu zbog koje bi se odricala bilo kog važnog segmenta svog spoljnopolitičkog nastupa, a samim tim je gubila i prethodni značaj u bilateralnim američko-jugoslovenskim odnosima. Na primjer, koliko god general Harmony bio nezadovoljan svojim statusom, on nikada nije onako otvoreno neprijateljski tretiran kao što je to bio slučaj sa njegovim na-

podatak vezen za isporuku rezervnih djelova. Pošto je tokom 1955. došlo do ozbiljnih za-
stoja u eksploataciji primljenog materijala zbog nestašice pripadajućih rezervnih djelova,
održan je poseban sastanak sa osobljem američkog odjeljenja sa ciljem regulisanja ovog
pitanja. Naizgled uvažavajući jugoslovensku argumentaciju, američki predstavnici su tražili
da im se dostave dodatne liste jugoslovenskih trebovanja u vezi sa rezervnim djelovima.
Jugoslovenima je ovo bilo sumnjivo, pošto su tražene liste već predate u okviru programa re-
dovnih materijalnih sledovanja i kasnijih urgencija za njihovu realizaciju. Ipak je udovoljeno
američkom zahtjevu, ali kada je u prostorijama AMAS-a, koji mjesec kasnije, održan sas-
tanak po pitanju mogućnosti proširenja njegovog personala, general Hains je pokazao gomi-
lu jugoslovenskih trebovanja u vezi sa rezervnim djelovima (među kojima i ovo poslednje),
aludirajući da će njihovo rješenje čekati rešenje pitanja proširenja AMAS-a. isto, str I/394.

slednicima Hainsom i Watersom, a i njegov personal je igrao mnogo konstruktivniju i značajniju ulogu nego što je kasnije bio slučaj, bez obzira na to što je upravo pitanje odnosa prema mandatu vojne misije bio jedan od glavnih izgovora za usporavanje i stopiranje isporuka u 1955⁷¹ godini. Iako je kasniji period podrazumijevao isporuke tipova i modela naoružanja koji su svojim imenima i renomeom često dovodili do poistovjećivanja čitavog programa pomoći sa njihovim dolaskom u arsenal JNA, činjenica je da su oni predstavljali samo posljedicu prethodno izgrađenog sistema, koji se sprovodio sa tačno određenim ciljem i namjerom. Kada je procijenjeno da su okolnosti počele suštinski da se mijenjaju, tehničke i površinske korekcije više nijesu bile dovoljne da bi čitav program bio prilagođen novonastaloj situaciji. Osmišljen i aktiviran s namjerom da donese određene benefite u vremenu očekivanja sovjetskog napada i straha od njegovog neposrednog otpočinjanja, ovaj sistem se teško uklapao u promijenjeni spoljnopolitički kurs jednog od njegovih aktera⁷². Korist koju je JNA imala od njega nije bila ni uzrok ni motiv njegovog otpočinjanja, tako da se ne treba čuditi što ozbiljan i dalekosežan zastoj u reorganizaciji i modernizaciji njenih efektivna, prouzrokovan prvo smanjivanjem i opadanjem količina isporučenog materijala, a onda i skoro potpunim prestankom isporuka, nije bio dovoljan razlog da se ukupni smjer državne diplomatije koriguje u mjeri koja bi omogućila barem nastavak programa u nekom izmijenjenom obliku. Jasno izražena namjera da se izade iz svakog oblika zavisnosti prema Zapadu, u kojoj je vojna pomoć predstavljala jednu od najegzemplarnijih komponenti, dovela je 1955. program isporuka vojnog materijala u svojevrsnu pat-poziciju. Razgovori koje su K.Popović i Tito vodili sa Riddlebergerom i Hainsom po ovim pitanjima nijesu dali nikakav rezultat, a posjete R.Marphyja i J.F.Dullesa su samo verbalno izgladile spor. Kako izvori pokazuju, nivo isporuka je i poslije svih ovih kontakata ostao na neuporedivo nižem nivou nego što je to bio slučaj do polovine 1955⁷³.

⁷¹ DAMIPSCG, str. pov, 1955, f II, 213, str 1-4.

B.Dimirijević, *Jugoslavija i Nato*, Beograd, 2003, str 168, 171.

D.Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, Beograd, 2000, str 215.

⁷² isto, str 215-216.

⁷³ Pregled isporuka vojnog materijala u tonama pokazuje da je nastupio drastičan pad količine primljenog materijala u drugoj polovini 1955, a da je taj trend nastavljen i sljedeće godine. Slika u periodu maj 1955.-septembar 1956. izgleda ovako:

maj 1955.....5600t.	novembar 1955....1000t.	maj 1956.....1975t.
jun 1955.....7080t.	decembar 1955....1800t.	jun 1956.....750t.
jul 1955.....350t.	januar 1956.....600t.	jul 1956.....700t.
avgust 1955.....600t.	februar 1956.....500t.	avgust 1956.....700t.
septembar 1955...3700t	mart 1956.....575t.	septembar 1956....750t.
oktobar 1955.....690t.	april 1956.....650t.	

DAMIPSCG,PA,1956,f 83, 29, 423631, str 5-6.

DAMIPSCG,PA,1956,f 83, 27, 47163, str 2.

Kao što je rečeno, izgovor za ovakav razvoj događaja je nađen na najzgodnijem mjestu – mandatu i veličini američkog odjeljenja za vojnu pomoć, odnosno jugoslovenskom konstantnom degradiranju njegovog značaja i funkcije, ali i težnji armijskih zvaničnika da dobijenu ratnu tehniku upotrijebe na način koji je predstavljao "granično područje" bilateralnog sporazuma. Naime, oprema je raspoređivana prema planu organizacije mirnodopskih i ratnih formacija onako kako su one postojale u jugoslovenskim mobilizacijskim planovima. To je značilo da će se dio dobijenih sredstava koristiti u regularnim mirnodopskim jedinicama koje sprovode obuku i ostale redovne aktivnosti, a da će dio završiti u skladištima i depoima namijenjenim za opremanje jedinica koje bi se formirale u slučaju rata. Pošto je bilateralni sporazum iz 1951. podrazumijevao obavezu korišćenja, a ne stokiranja materijala koji je bio predmet pomoći, jugoslovenska strana je stalno bila pod pritiskom da dotičnu opremu stavi u režim upotrebe koji je bio ne samo lakše dostupan kontroli AMAS-a, već i uslovljavao veću kasniju zavisnost armijskih efektivna od primljene tehnike. Američki predstavnici su na ovome insistirali i zato što ovaj materijal nije trebalo da predstavlja neki dugotrajni poklon Jugoslaviji, već je svoje efekte trebalo da ima samo u periodu u kojem jugoslovenska politika bude konvenirala interesima zemlje donora. Isporučujući manje količine rezervnih djelova, municije, prateće opreme i alata, i tražeći od Jugoslavije da ovu opremu stalno drži u eksploataciji, SAD su očekivale da će radni vijek materijala biti znatno kraći od jugoslovenskih potreba, kao i da će njegovi resursi isticati dovoljnom brzinom kako bi recipijent stalno bio u poziciji da traži obnovu isporuka i, u skladu s tim, koncipira svoju politiku.

Jugoslovenski vojni vrh, međutim, nije ni izbliza imao u planu da tako brzo rashoduje sredstva iz ovog programa. Njegova podjela na ratne i mirnodopske jedinice je bila u skladu sa koncepcijom naglašavanja potrebe odbrane Ljubljanskih vrata kao obaveze prihvaćene prema zapadnim saveznicima, i zaista je omogućila stvaranje solidnih materijalno-tehničkih osnova za opremanje jedinica V armijske oblasti. Osim toga, na ovaj način je i znatna količina opreme čuvana od habanja i trošenja, predstavljajući izvor za dugotrajnije opremanje jedinica mirnodopskog sastava i zadržavanje dostignutog nivoa njihove vatrene moći. Sačuvana na ovakav način, ratna tehnika iz vojne pomoći je mogla da se kasnije upotrijebi i na drugim sektorima, a samim tim je širen domet čitavog programa i na ona polja koja nijesu bila predviđena inicijalnim dogovorom. Na početku funkcionisanja programa, kada je većinom isporučivano naoružanje iz ratnih viškova koje nije predstavljalo neki naročito vrijedan materijal, američka strana nije toliko insistirala na pitanjima disperzije materijala, prećutno odobravajući njegovo djelimično odlivanje van predviđenih jedinica. Izgleda da se računalo kako će ova oprema ionako brzo dotrajati bez obzira na mjesto upotrebe, kao i da će u narednom

periodu Jugoslavija biti znatno čvršće vezana za zapadni vojni savez, tako da će, u skladu sa novoprimitim obavezama, program pomoći vjerovatno biti proširen i na efektivne koji se trenutno "šlepaju" uz snage određene za preoružanje. Kada je, sredinom pedesetih, postalo jasno da se jugoslovensko-zapadni odnosi neće razvijati u tom pravcu, logično je da su nadležne službe u Washingtonu preko svojih diplomatskih predstavnika i osoblja AMAS-a pojačale pritisak na jugoslovensku stranu da pruži ne samo sveobuhvatniji uvid u dispoziciju ratnog materijala, već i u sve aspekte planova njegove upotrebe, sa namjerom postizanja većeg uticaja na samo formiranje i sprovođenje takvih planova. Ovo je za donora pomoći bilo naročito važno, tim više što je program počinjao da se odnosi na sve moderniju, sofisticiraniju i skuplju ratnu tehniku, čiji su resursi, iako već načeti upotrebom u matičnoj armiji, ipak bili relativno daleko od svog isticanja. Sjedinjenim Državama, jednostavno, nije išlo u prilog da se Jugoslaviji bezuslovno isporuči oprema koja bi ostala u režimu eksploatacije duže nego što je planirano, to jest, koja bi mogla predstavljati ozbiljan izvor njene vojne moći i nakon eventualne promjene spoljopolitičkog kursa.

Na sastanku Riddlebergera i Tita u 22.IV 1955, američki ambasador je izjavio da je na posljednjem sastanku NATO u Parizu ovakvo jugoslovensko ponašanje naišlo na nepodijeljenu osudu zemalja članica, tako da je donijeta odluka da se blokiraju dalje isporuke dok se ovo pitanje ne riješi na zadovoljavajući način. Tito je pokušao da ovo pitanje minimizira navodeći da je po srijedi tehnički problem u komunikaciji nadležnih službi, ali Riddleberger nije odustajao od svog stava, navodeći da je ovo ozbiljno političko, a ne tehničko pitanje⁷⁴. On je ponovio svoj oštar nastup tokom razgovora koji je vodio 10. maja sa Kočom Popovićem o istom problemu, kada mu je predočena jugoslovenska spremnost da se sporni broj članova misije poveća, ali i da se od SAD traži preciznije dostavljanje podataka o odobrenim sredstvima i režimu isporuka, ali i realizaciju već odobrenih programa. Koliko je pitanje AMAS-ovog personala bilo više izgovor nego li motiv za ovo zaoštavanje, vidi se i po skoro komičnoj situaciji koja je uslijedila tokom ovog sastanka, kada se ispostavilo da SAD, koje su i podigle tenzije oko potrebnog povećanja broja svojih vojnih predstavnika, traže da u Jugoslaviju dođe još svega 6 oficira, a da im je, odlukom jugoslovenskih vlasti, odobren više nego dvostruki broj (15)⁷⁵. Pogrešno bi bilo, međutim, smatrati da je američki ambasador bio protivnik pomoći Jugoslaviji. Podnoseći izvještaj Kongresu nakon posjete sovjetske delegacije, on se založio za nastavak i ekonomske i vojne podrške, pravdajući taj stav da je i ovaj poslednji događaj pokazao

⁷⁴ DAMIPSCG, str. pov, 1955, f II, 213, str 1-4.

⁷⁵ DAMIPSCG, str. pov, 1955, f II, 220, str 1-2.

AVII, II odjeljenje, S-855, f II, 24, str 1-4.

kako Jugoslavija ostaje nezavisna zemlja i da, kao takva, i dalje predstavlja primjer drugim komunističkim državama koje bi, slijedeći njen primjer, mogle krenuti putem odvajanja od SSSR⁷⁶. Jednom riječju, ona je u viđenjima američkih zvaničnika i dalje bila nosilac strategije klina u istočnom dijelu Evrope. Međutim, po svom povratku u Beograd, Riddleberger je nastavio sa pritiskom po pitanjima vojne pomoći. Očigledno je bio svjestan da je u Washingtonu zauzet restriktivniji kurs u odnosu na vojnu pomoć, što se naročito vidjelo na pitanju odbijanja pružanja ikakvih informacija u vezi sa visinom odobrenih sredstava i predviđenih artikala za programe 1955/56. Aludirajući na otvorene kritike koje je Tito u svom govoru na mitingu u Karlovcu 27.VI uputio SAD zbog pritiska po pitanju kontrole američkog oružja, on je u avgustu najavio da bi Jugoslaviji mogle biti ukinute i vojna i ekonomska pomoć. Osim kontrole, kao problem je navedena i dislokacija preoružanih jedinica van V vojne oblasti, pogotovo pošto je takva akcija sprovedena mimo znanja SAD. Osim toga, tada je prvi put oficijelno pokrenuto pitanje preformulisanja programa vojne pomoći zbog njegove inkompatibilnosti sa savremenim potrebama JNA, koje se više odnose na kvalitet, nego na kvantitet svog ratnog materijala. Ovakva argumentacija je bila djelimično na mjestu, ali ostaje činjenica da je upravo sa opremom, koja je trebalo da bude nosilac "kvaliteta" u smislu kojem je Riddleberger iznio ovo pitanje, bilo najviše problema u isporukama. Jugoslovenski zvaničnici su, međutim, shvatili da njegovi nastupi ne odražavaju u potpunosti američku zvaničnu liniju, već da ovo zaoštavanje ima cilj stvaranje povoljnije pregovaračke osnove za nastup pregovarača sa širim kompetencijama⁷⁷.

Posjeta zamjenika državnog podsekretara Roberta Murphyja, koji je u Beograd došao krajem septembra, imala je za cilj rešavanje upravo ovih pitanja. Prema materijalima o dosadašnjem toku i perspektivama vojne pomoći pripremljenim za ovu konferenciju, Jugoslavija je bila spremna da odustane od opremanja ratnih jedinica i dobijanja opreme samo za mirnodopski sastav, ali je taj stav više bio posljedica svijesti da dalji godišnji programi, ako ih u toj formi u narednom periodu uopšte i bude, neće uključivati ni približno onoliko sredstava kao što je to bio slučaj sa programima 1953. i 1954. Pošto je bilo očigledno da ovo predstavlja uvod u poslednji interval programa, trebalo je omogućiti da se programiraju i izvrše isporuke onih kontigenata koji su još ulazili u njegove okvire, a za čijom je realizacijom još postojala volja⁷⁸.

⁷⁶ D.Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, Beograd, 2000, str 211.

⁷⁷ DAMIPSCG, str.pov, 1955, f II, 291, str 1-2.

isto, 298, str 1-2.

isto, 300, str 1-2.

isto, 302, str 1-3.

⁷⁸ DAMIPSCG, str. pov, 1955, f III, 332, str I/251-255.

isto, str I/390-411.

Murphy je pokušao da potencira pitanje uvida u jugoslovenske vojne planove kao osnovu za dalje programiranje i odobravanje vojne pomoći, kao i usklađivanje tih planova sa strateškim koncepcijama NATO. Isticanje ovako koncipiranog zahtjeva, očigledno, nije predstavljalo krajnji cilj američkog pregovarača. Jugoslovenski državni i vojni vrh je, i u vremenu kada se zemlja osjećela neposredno ugroženom mogućnošću sovjetskog napada, tražio reciprocitet i određenu dozu ravnopravnosti prilikom otkrivanja svojih strateških zamisli, tako da je bilo iluzorno očekivati da će, u uslovima normalizacije odnosa sa SSSR-om, dozvoliti tako nešto samo radi ostajanja u programu vojne pomoći koji je već počinjao osjećati kao neku vrstu balasta. Pošto je na ovu inicijativu dat neuvijeno negativan odgovor, kompromis je nađen u formulaciji koja je, sa jedne strane, obavezivala jugoslovensku stranu da uspostavi adekvatan sistem informisanja američkih vojnih predstavnika u vezi sa programima pomoći, a da će SAD nastaviti da isporučuju vojnu tehniku mada u značajno manjem obimu. Prema analizi D.Bogetića, odustajanje od koordinacije programa vojne pomoći sa jugoslovenskim strateškim planovima je, međutim, značilo i de facto odustajanje od samog programa. Njegovo postojanje samo radi zadovoljenja jugoslovenskih potreba u ratnom materijalu bez ikakvih odgovarajućih reciprociteta, sigurno nije predstavljalo aktivnost od interesa za SAD⁷⁹.

Iako je jugoslovenska strana tokom 1956. predala svoj nacrt programa pomoći za tu fiskalnu godinu, dalje isporuke materijala su se odnosile isključivo na zaostale kontigente predviđene ranijim programima. Prema sporazumu koji je naknadno postignut sa personalom AMAS-a, američko odjeljenje je dostavljalo četvoromjesečne planove isporuka, što je operativno olakšavalo prijem i planiranje, ali je bilo i siguran pokazatelj smanjenog obima aktivnosti. Jugosloveni su, istina, insistirali da im se preda definitivni plan operacionalizacije zaostalih isporuka, ali sem ovih kvartalnih programa koji su također bili uslovljeni povoljnom ocjenom jugoslovenske politike⁸⁰, nije se moglo dobiti ništa. U julu 1957. je ispostavljen posljednji dopunjeni plan isporuka, koji također nije uključivao svu opremu sa prethodnih lista. On nije sadržao plan isporuka za jedinice KOV, a za JRM je predviđao mogućnost preuzimanja tri minolovca u Francuskoj tokom avgusta, čime bi, bar u osnovnim sredstvima, program za mornaricu bio ispunjen. Prema ovom dokumentu, završetak isporuka aviona se mogao očekivati tek septembra 1959, dok je ostala oprema namijenjena vazduhoplovstvu trebalo da pristigne do kraja godine⁸¹. Djeluje ironično da su isporuke supersoničnih mlaznih lovaca

⁷⁹ D.Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, Beograd, 2000, str 229-232.

DAMIPSCG, str. pov, 1955, f II, 319, str 1-2.

⁸⁰ DAMIPSCG, PA, 1957,F 93,411134.

⁸¹ AVII, II odjeljenje, S-855, f IV, 66.

AVII, II odjeljenje, S-855, f IV, 68.

F-86E, koje su trajale tokom perioda 1956-1958. i rezultirale uvođenjem u sastav JRV 43 ovakva aparata⁸², predstavljale možda najatraktivniji i, za jugoslovenske snage, najreprezentativniji segment pomoći. Ovi avioni, koji su do sedamdesetih godina ostali u aktivnoj upotrebi, nijesu stigli da odigraju ulogu koju su im njihovi planeri namijenili. Njihova pojava na jugoslovenskom nebu je označila efektan, ali i konačan završetak jednog zanimljivog vojno-političkog projekta.

Ukupna vrijednost programa po kojima je distribuirana vojna pomoć je, prema jugoslovenskim procjenama, iznosila je 890 693 957 dolara, od čega je realizovano 746 477 822. Od toga je za jedinice KOV planirano 518 242 523\$ ili 58,5%, za vazduhoplovne snage 333 421 434\$ ili 37%, a za mornaricu svega 39 030 000\$, odnosno, 4,5%⁸³.

Konačno je po ovim programima preoružano 8 kompletnih divizija KOV, korpusni i armijski djelovi u V vojnoj oblasti, a obezbijedena je i municija za oko 65 dana rata. Vazduhoplovstvo je formiralo jednu eskadrilu helikoptera S-51 (10 komada), 1 lovačko-bombardersku diviziju klipnih aviona F-47 (4 avio-puka sa po 125 aviona), 1 transportni puk C-47 (20 aviona), 1 školski puk mlaznih aviona T-33A (25 aviona), 1 izviđački puk RT-33 (20 aviona), 2 presretačka puka F-86E (43 aviona) i 2 lovačko-bombarderske divizije mlaznih aviona F-84G (6 pukova sa ukupno 167 aviona), kao i radarsku mrežu sa odgovarajućom opremom sredstava veze, elektronikom i navigacionim zemaljskim sredstvima. Mornarica je, što se tiče gotovih brodova, dobila 1 patrolni brod, 3 minolovca od 400 i 4 minolovca od 137 tona, a djelimično ili potpuno su opremljeni razarač *Split*, 4 eskortna razarača, školski brod *Galeb*, 24 manja patrolna broda, 6 većih patrolnih brodova, 72 torpedna čamca, 28 srednjih i manjih minolovaca, 6 većih minolovaca, 24 rečna minolovca, 15 artiljerijskih i 12 minerskih splavova, 3 rečna patrolna čamca, 18 obalskih patrolnih čamac, 31 pomoćni brod, 1 rečni oklopni čamac, 61 desantna plovna jedinica, 9 obalskih radara za osmatranje, stanica za demagnetizaciju i poligon za vježbanje protivpodmorničkog napada⁸⁴.

Osim standardnog sistema isporuka ratne tehnike, koje su podrazumijevale slanje kontingenata direktno iz depoa, jedinica, remontnih zavoda i logističkih baza američke armije, jedan dio materijala je distribuiran kroz tzv. "Off-shore" program. On se odnosio na sistem koji je razvijen tokom

⁸² AVII,II odjeljenje, K-21, f III, R 3, str 14.

⁸³ isto, str 1, 4. Na godišnjem nivou, planirane vrijednosti programa su iznosile:

1951 – 122 545 058\$

1952 – 188 198 509\$

1953 – 257 688 220\$

1954 – 257 875 082\$

1955 – 64 387 088\$

⁸⁴ isto, str 1-4.

Korejskog rata sa ciljem rasterećenja američke vojne industrije, a podrazumijevao je uključivanje ostalih privrednih potencijala kako u SAD, tako i u zemljama NATO. Na ovaj način su stvorene mogućnosti da veliki broj različitih industrijskih subjekata postane dio lanca vojne proizvodnje, kao i da međusobnim tenderskim nadmetanjem u velikom broju slučajeva utiču na smanjenje cijena nekih artikala. Ministarstvo odbrane SAD je kontrolisalo sve segmente ove djelatnosti, koristeći je i kao sredstvo pritiska na domaću vojnu industriju da zadrži odgovarajući nivo cijena, i kao siguran dopunski izvor snabdijevanja potrebnim materijalom. Pošto bi se uvjerali u mogućnosti lokalnih industrijskih kapaciteta, američki predstavnici bi obezbjeđivali tehničku dokumentaciju i, prema ugovoru, određeni procenat sredstava⁸⁵.

Za jugoslovensku stranu je bilo posebno važno da što više aktivira ovaj segmenat MDAP-a. On je omogućavao veću nezavisnost od volje planerskih i logističkih službi američke vojske, mogućnost bližeg upoznavanja sa tehnologijom proizvodnje savremenog ratnog materijala, kao i obezbjeđivanje značajnog deviznog priliva. Prvi kontakti po ovom pitanju su počeli 1952, kada je Jugoslaviju posjetila jedna američka vojno-privredna delegacija koja je otvorila mogućnost proizvodnje artiljerijske municije 76 i 105mm. Tokom 1953. godine, jugoslovenska strana je, preko generala Harmonyja, dostavila svoju ponudu OSPO (Off-shore procurement office) u Heidelbergu, ali je odbijena sa obrazloženjem da su jugoslovenske cijene previsoke. Harmony je postigao da se jugoslovenskoj strani obezbijedi dodatni rok za dostavljanje nove ponude, tako da je izvršena korekcija u skladu sa cijenama koje su predložila francuska preduzeća⁸⁶. Ovaj prvi jugoslovenski kontakt sa off-shore sistemom je pokazao izvjesno nesnalaženje u tržišnom obliku nadmetanja, ali i relativno zadovoljavajuću sposobnost uklapanja u njegova pravila. Prema preliminarnom dogovoru koji je po ovom pitanju postignut 1952, naredne godine je potpisan i prvi sporazum o jugoslovenskom uključivanju u off-shore program, i odnosio se na proizvodnju pomenute municije u vrijednosti 5,4 miliona dolara. Naredne godine je potpisano još pet ugovora ukupne vrijednosti c.15 miliona dolara, a odnosili su se na proizvodnju municije (tri programa), sredstava veze i izgradnju jednog minolovca. Prema B.Dimitrijeviću, u domaćim brodogradilištima je u okviru ovog programa, do kraja pedesetih završena izgradnja 3 minolovca tipa *Ham* ili "151" po jugoslovenskoj nomenklaturi, kao i nekoliko minolovaca klase *Sirius*⁸⁷.

⁸⁵ B.Dimitrijević, *Jugoslavija i Nato*, Beograd 2003, str 162.

⁸⁶ Prvobitna jugoslovenska ponuda je bila 36\$ po granati za municiju 76mm i 49\$ za 105mm, da bi te cifre morale biti korigovane na 28,50\$ za 76 i 39,50\$ za 105mm. AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f IV, 10, str 4.

⁸⁷ B.Dimitrijević, n.d, str 163-164.

DAMIPSCG, PA, 1956, f 83, 29, 423631, str 6.

Jugoslovenska strana nije bila zadovoljna svojim udijelom u ovom programu, ali je realno bilo da njena privreda, bez političkog uticaja, ne može ozbiljnije konkurisati zapadnim proizvođačima vojnog materijala. Osim pomenutih ugovora, bilo je jasno da su mogućnost za sklapanje novih sasvim minimalne.

Osim off-shore nabavki, Jugoslavija je pokušala da se uključi i u tzv. FAP (Facilities Assistance Program) sistem, kroz koji je trebalo da se izgradi nekoliko vojnih fabrika. Sa Amerikancima je sklopljen ugovor o izgradnji 4 vojna preduzeća u vrijednosti 7,5 miliona dolara, s tim da bi se iz domaćih izvora kreditirali izgradnja i opremanje fabrika, a da bi SAD refundirale 3,8 miliona nakon otpočinjanja proizvodnje. Međutim, ovaj program je otkazan u martu 1956⁸⁸.

Po pitanju isporuka materijala koji je spadao u off-shore sistem, jugoslovenska strana je dodatno morala da prilagodi svoj aparat za njegovu recepciju. Tokom 1953. i 1954, veliki dio pomoći iz MDAP-a je realizovan kroz off-shore nabavke iz evropskih zemalja, odnosno, njihovih civilnih i vojnih fabrika. To je često uzrokovalo kašnjenja u isporuci, pošto je čitav proces njihove distribucije išao preko zatrpane američke komande za Evropu, prvobitno određene za koordinaciju ovog posla. Želeći da skрати liniju proizvođač-komanda-AMAS-JNA, početkom 1954. je naloženo generalu Hainsu da kontaktira nadležne službe u Generalštabu JNA, kako bi se odredili opunomoćeni predstavnici u zemljama NATO koje su učestvovalе u ovom programu. Njihov zadatak je trebalo da bude preuzimanje svih aktivnosti oko prihvata i prebacivanja ovog materijala u Jugoslaviju, kao i regulisanje prateće administrativne problematike. Predstavnike je trebalo odrediti za vezu sa proizvođačima u Engleskoj, Belgiji, Holandiji, Francuskoj, Njemačkoj, Grčkoj i Italiji⁸⁹. Tokom kontakata koji su uslijedili, jugoslovenskoj strani je detaljno opisan njihov očekivani posao, s tim da se preporučivalo da njihov izbor bude izvršen iz redova personala jugoslovenskih trgovačkih predstavništava u rečenim zemljama, zbog njihovog poznavanje važećih carinskih, administrativnih i špedicijskih propisa. Iz istog razloga je rečeno da delegiranje strogo vojnih ili političkih predstavnika vjerovatno nebi u punoj mjeri doprinijelo boljem regulisanju ove aktivnosti, tim više što je sav proces predstavljao operacionalizaciju već dogovorenog i tražio ljude koji bi je sproveli na najbrži, najefikasniji i najjeftiniji način. Pošto je transportne troškove materijala dobijenog kroz off-shore snosio recipijent pomoći, ovaj postupak je trebao i da omogućiti njihovo smanjivanje; s obzirom na to da je administracija američke komande tražila njoj najlakše i najjednostavnije rješenje, koje nije uvijek

⁸⁸ isto.

⁸⁹ AVII, II odjeljenje, 271/12, f I, depeša američke komande u Evropi gen.Hainsu, bez broja i datuma.

bilo i najjeftinije, sada je Jugoslovenima omogućeno da preuzimanjem na sebe ovog posla iznađu i rješenja koja bi im, u finansijskom smislu, mogla više odgovarati. Mjesta u kojima se materijal stavljao na raspolaganje su bila prilično raštrkana po zapadnoj Evropi, tako da je preporučeno da, ako za to postoje mogućnosti, bude određen veći broj opunomoćenih predstavnika, jer se očekivalo da sa povećanjem obima godišnjih programa i većeg učešća off-shore nabavki u njima, poraste i broj situacija u kojima bi njihovo angažovanje bilo potrebno. Osim toga, napomenuto je i da su sve zemlje-korisnici programa MDAP već odredile svoje predstavnike u skladu sa preporukom OSPO, kao i da njihovo dosadašnje iskustvo potvrđuje mogućnost ozbiljnih ušteda i vremena i novca⁹⁰.

Što se tiče snaga KOV, jugoslovenske voјne vlasti su reagovale dosta sporo, dok su vazduhoplovne službe bile neuporedivo agilnije. Preko preduzeća "Jugošped" su ovlašćeni špediteri zemalja izvoznica za vršenje ove aktivnosti, što je konveniralo američkoj strani i bilo najbolje rešenje u pogledu stalne i brze veze sa isporučiocima⁹¹. Mane su se odnosile na skupoću, planiranje prijema i, što je jugoslovenskim vojnim planerima naročito smetalo, dekonspiraciju sadržaja pošiljki. Zato je predloženo da u narednom periodu ovaj posao preuzmu posebno određeni organi DSNO koji bi, na bazi najpovoljnije ponude domaćih špeditera, pokušali da izbore povoljniju finansijsku konstrukciju i veći stepen tajnosti⁹². Ovaj predlog pukovnika Lj. Veselinovića je ugrađen u jugoslovensko "Uputstvo za rad predstavnika JNA za prihvatanje materijala iz vojne pomoći", koje je detaljno regulisalo njihove obaveze i način rada. Pošto su i u odjeljenju za prijem vojne pomoći stalno urgirali za rješenje ovog pitanja, 9.IX 1954. je određena prva lista jugoslovenskih predstavnika⁹³.

Njihov rad se odvijao prema sljedećem rasporedu. Nakon što bi kontaktirali predstavnike OSPO za Evropu i dobili informacije o lokaciji, koli-

⁹⁰ AVII, II odjeljenje, 271/12, f I, 1034, str 1-2

AVII, II odjeljenje, 271/12, f I, 110, str 1.

⁹¹ Za Veliku Britaniju je određeno špeditersko preduzeće "Zettransport", za Holandiju "Natural", Belgiju "Van Gend & Loos", Njemačku "Schenker", Francusku "Danzas" i Italiju "Parizi". AVII, II odjeljenje, 271/12, f I, mišljenje puk.Lj. Veselinovića u vezi sa memorandumima oko delegiranja predstavnika u Evropi., bez broja i datuma.

⁹² isto.

⁹³ To su bili: za Veliku Britaniju – kapetan Gojko Hinić, na dužnosti kod vojnog izaslanika JNA u Londonu;

za Francusku – poručnik Radomir Nešić, na dužnosti kod vojnog izaslanika JNA u Parizu;

za Italiju – kapetan I klase Drago Žvab, na dužnosti kod vojnog izaslanika JNA u Rimu;

za Grčku – poručnik Dušan Isaković, na dužnosti kod vojnog izaslanika JNA u Atini;

za Zapadnu Njemačku – Aleksandar Lončarević, ekonomski sekretar u ambasadi FNRJ u Bonu;

za Holandiju – Mladen Šurlan, trgovinski savjetnik poslanstva FNRJ u Hagu;

za Belgiju – Milan Ilgo, službenik poslanstva FNRJ u Briselu.

AVII, II odjeljenje, 271/12, f I, 1428, str 1.

čini i prirodi materijala predviđenog za transport, depešom bi obavještavali OZPVP u kojoj bi izvijestili o uslovima prijema pomenute tehnike. Pošto se ova procedura odnosila na transport opreme i naoružanja iz američkih vojnih baza isto kao i na off-shore nabavke, Jugoslovenima je bilo naročito važno da znaju da li se preuzima *franco* baza (fabrika), *franco* željeznička stanica u mjestu baze ili fabrike, ili *franco* brodski čekrk ukoliko je postojala mogućnost transporta morem. U prvom, finansijski najnepovoljnijem slučaju trebalo je posebno ispitati mogućnosti transporta do željezničke stanice ili broda i o tome obavijestiti OZPVP. Nakon toga su u Beogradu pripadnici ovog odjeljenja selektirali špeditera među jugoslovenskim preduzećima, zaključivali ugovor o transportu materijala i spajali predstavnike izabranog špeditera sa opunomoćenim predstavnikom kako bi se pristupilo operacionalizaciji posla. Ako jugoslovenska transportna preduzeća nijesu imala mogućnosti da sama ili u saradnji sa svojim stranim partnerima izvrše prihvata i prevoz ove opreme, onda je opunomoćeni predstavnik sam trebalo da pronađe najadekvatniji način i režim transporta, vodeći računa o cijenama i uslovima plaćanja. U red njegovih obaveza je spadala i preliminarna kontrola primljenog materijala, s tim da se ona odnosila samo na provjeru količine utovarenih artikala i spravnijanje njihovog spiska sa listama koje je dobio od OSPO i OZPVP. Takođe je bio obavezan da reguliše sve potrebne transportne, izvozne i carinske dozvole, kao i odgovarajuću tanzitnu dokumentaciju za prevoz vojnog materijala, ako je predviđena transportna trasa vodila preko teritorije većeg broja država. U slučajevima kada je trebalo transportovati iznimno velike kontigente, na primjer one koji su se odnosili na građevinske mašine ili teretna i vučna vozila, OZPVP je slalo i jednog svog pripadnika, koji, bi zajedno sa opunomoćenim predstavnikom, koordinirao aktivnosti oko njihovog prevoza u Jugoslaviju⁹⁴.

U kasnijoj dokumentaciji nijesmo pronašli traga o tome da li je i u kolikoj mjeri bilo ozbiljnijih problema u vršenju ovog posla. Pošto je ova aktivnost predstavljala regularan sistem po kojem je materijal iz programa vojne pomoći liferovan i ostalim zemljama koje su bile njegovi korisnici, pretpostavlja se da je već postojao uhodan sistem u koji se uklopila i JNA. Na taj način je olakšan i ubrzan prijem dijela odobrenih kontigenata opreme i naoružanja, ali je i omogućen kontakt sa njihovim proizvođačima u Evropi, što je moglo doprinijeti daljoj saradnji na tom polju. Kada je Jugoslavija izašla iz MDAP-a, saradnja sa evropskim proizvođačima vojne opreme je prebačena na komercijalnu osnovu, što je značilo značajno smanjenje njenog obima, ali ne i potpuno zamiranje.

U zemlji je radi prijema pomoći iz programa MDAP formirano nekoliko materijalno-tehničkih baza, i to 5 namijenjenih za prihvata opreme i

⁹⁴ AVII, II odjeljenje, S-115, 271/12, fI, 1426, str 1-2.

naoružanja snaga KOV, 2 vazduhoplovne i jedna za mornaricu. U januaru 1953. su formirane artiljerijska baza u Ljubljani, automobilska u Zagrebu, tenkovska u Petrinji, kao i inženjerijska i baza veze u Solinu. Tokom aprila iste godine baze su iz Solina premještene u Zagreb zbog povoljnijih uslova prijema i dalje distribucije materijala. Vazduhoplovna baza za prijem ratne tehnike iz prvih programa se nalazila u Puli, a kada su počeli da stižu i prvi mlazni avioni, njihov prihvatao je organizovan u vazduhoplovnoj bazi na batajničkom aerodromu. JRM je svoju prihvatnu bazu imala također u Puli, ali je u februaru 1954. dislocirana u Split zbog većih kapaciteta luke, kao i odluke o širenju njoj namijenjenih infrastrukture i postrojenja⁹⁵.

Rad svih baza je, naročito u početku, karakterisala prilična neujednačenost i neusklađenost. Dok je artiljerijska baza imala kakvo-takvo formacijsko utemeljenje, ostale baze za prijem materijala za suvozemne jedinice su predstavljale *ad-hoc* komisije koje su formirale uprave rodova i službi. Osim toga, postojala je i suštinska inkompatibilnost sa službama koje su slale materijal u Jugoslaviju, tako da su, na primjer, automobilska, tenkovska i artiljerijska baza primale opremu koja je u američkoj armiji bila pod jurisdikcijom jedne službe (Ordonance). Zbog ovoga se često dešavalo da materijal namijenjen bazama u Zagrebu završi u Petrinji i obratno. Pored svih teškoća, stekao se utisak da je njihov rad ipak bio uspješan, ali je bilo jasno da se njihov sastav mora i kadrovski i materijalno ojačati pošto se tek očekivao priliv velikih količina materijala iz 1953. i 1954⁹⁶.

Većina opreme je relativno brzo dekonzervirana, pregledana i raspoređena u jedinice, ali je bilo i slučajeva nepotrebno dugog zadržavanja materijala u bazama. Osnovni razlog je ležao u fragmentaciji isporuka, koja je uslovljavala nemogućnost kompletiranja njihovog sadržaja i po nekoliko mjeseci, ali je čest uzrok bilo i neblagovremeno planiranje njegovog rasporeda od strane nadležnih komandi i uprava. Ovo posljednje je naročito negativno uticalo na dalje planiranje i realizaciju isporuka, pošto je predstavnicima AMAS-a davalo potvrdu njihovog generalno izraženog stava da JNA ne raspolaže mogućnošću absorpcije materijala u traženim količinama, naročito ne bez pomoći stranih pozadinskih stručnjaka. Američki oficiri, koji su u početnom periodu često vršili inspekcije ovih baza, složili su se, međutim, u ocjeni da je materijal dobro i pravilno uskladišten, kao i da se nalazi u primjernom stanju kojem se nema šta prigovoriti. U njima su organizovane serije kratkih kurseva za sve rodove i službe koje su primale materijal sa kojim se nisu srijetali u ranijoj praksi, a odnosili su se na upoznavanje, rukovanje i održavanje pomenute opreme i naoružanja. Izvjesnu teškoću, kako u radu ovih kurseva, tako i pogledu dalje eksploatacije materijala u jedinicama,

⁹⁵ AVII, II odjeljenje, S-115, 269/12, f V, 1, str 4-5, 12-14,25-26.

⁹⁶ isto, str 4.

predstavljao je nedostatak odgovarajućih priručnika, kataloga i šire tehničke dokumentacije i literature⁹⁷.

Vazduhoplovna baza u Puli je formirana od tranzitnog vazduhoplovnog skladišta koje je, za tu priliku, prebazirano iz Zemuna, djelova vazduhoplovne radionice 154 iz Zagreba i više mornaričkih plovnih objekata za iskrcavanje i distribuciju aviona. Na njenom čelu se nalazila komisija KJRV sa zadatkom da koordinira prijem, identifikaciju, osposobljavanje aviona i prateće opreme za letenje, kao i njihovo otpremanje jedinicama. Pošto je bila određena za prijem aviona koji su stizali morskim putem a ne preletom iz svojih matičnih baza, to su kroz nju prolazili samo klipni lovci-bombarderi F-47. Rad avio-radionice je posebno ocijenjen kao uspješan. Uprkos nedostatku odgovarajućeg alata, rezervnih djelova i tehničke literature, 119 od 124 *Thunderbolta* koji su primljeni do kraja 1953, osposobljeno je za prelet do svojih operativnih baza, a na kursevima, koje su vodili njeni pripadnici, obučen je kompletan mehaničarski kadar predviđen za dalji rad na ovim avionima. Zanimljivo je da su u ovoj radionici bili zaposleni američki stručnjaci za motore Lawson i J. Donald, koji su svojim jugoslovenskim kolegama ostali u dobroj uspomeni zbog svog znanja, ozbiljnosti i marljivosti. Lawson je, prema jugoslovenskom priznanju, dao odlučujući doprinos osposobljavanju aviona i njihovih motora u početnom periodu, noseći glavni stručni teret baze. Sa njegovim nasljednikom Higinsonom odnosi su bili neuporedivo gori, ali su do tada jugoslovenski mehaničari uz Donaldovu pomoć već potpuno ovladali problematikom ovog posla, tako da se njegov uticaj nije primjećivao⁹⁸.

Distribucija materijala iz ove baze se vršila po piramidalnom principu. Avioni, koji su osposobljeni za letjenje u vazduhoplovnoj radionici baze, prelazili su u sastav novoformiranog lovačkog puka na pulskom aerodromu. Ovdje se vršila preobuka pilota drugog puka iz Pule i jednog puka iz Skoplja, gdje je zatim vršena preobuka letaćkog kadra drugog puka iz istog grada i jednog puka iz Niša. Drugi pulski puk je dalje vršio obuku pilota i tehničkog osoblja pukova stacioniranih na Cerklju i Zemuniku⁹⁹. Treba reći da u dostupnim dokumentima nije registrovano kašnjenje materijala iz ove baze u njegovoj daljoj distribuciji. Osim baze u Puli, za prijem pomoći namijenjene JRV od 1953 koristila se i vazduhoplovna baza u Batajnici, i to za prihvat mlazne avijacije koja je direktnim preletom iz zapadnih zemalja stizala na njen aerodrom. Pošto je bila u neposrednoj blizini prestonice, kao i zbog sve većeg učešća mlaznih aviona u ukupnoj pomoći, njen rad je bio predmet velikog interesovanja AMAS-ovog personala, tako da su članovi vazduhoplovnog odsjeka američkog odjeljenja imali i stalne propusnice za ulazak. Pošto je

⁹⁷ isto, str 5.

⁹⁸ isto, str 13-14.

⁹⁹ isto, str 14-15.

ova tehnika ipak iziskivala veće prisustvo stranih stručnjaka, jugoslovenska strana je morala da se pomiri sa činjenicom da će nivo konspiracije, na koji je toliko polagala, u ovom slučaju morati da se spusti na jedan niži stepen.

Rad prihvatne mornaričke baze u Puli se sastojao u kvantitativnom prijem materijala i njegovoj distribuciji prema rasporedu KJRM, dok je kvalitativni pregled vršila posebno određena komisija ove komande. Materijal se, prema tome da li je bio predviđen za neposrednu ugradnju ili ne, upućivao u naznačena brodogradilišta ili radionice, odnosno, skladišta i depoe. Njegova distribucija je zavisila i od stepena pripremljenosti brodova na koje je trebalo montirati ovu tehniku, a pokazalo se i da ovaj proces nije tekao ni izbliza onoliko brzinom kao što je to bio slučaj sa ostalim vidovima JNA, a što je po pravilu rezultiralo pretrpanošću skladišta¹⁰⁰. Za rad ove baze AMAS nije bio naročito zainteresovan, reflektujući i na tom polju odnos koji je prema mornaričkoj problematici vladao tokom čitavog perioda vojne pomoći. Kada je baza prebačena u Split, mornarički izaslanik AMAS-a, stacioniran u tom gradu¹⁰¹, imao je bolje uslove za kontrolu njenog rada, ali s obzirom na količinu isporuka koje su bile upućene ka JRM, njegova aktivnost je ostala prilično nezapažena.

Ivan LAKOVIĆ

*OPERACIONALIZATION OF THE PROGRAM OF USA
MILITARY ASSISTANCE TO YUGOSLAVIA 1951-1958*

Summary

American military assistance and support were the main source of modernization of Yugoslav armed forces after its break with USSR and the countries from eastern bloc. The program was conducted by Yugoslav Department for Receipt of Military Assistance and American Military Assistance Staff, which were planning, organizing and executing its technical part. Planning and administrating of the US military support had contained the system of annual programs of aid, whose contents Yugoslav officials have often considered unsatisfactory in both qualitative and quantitative ways. Those programs have reflected the development of US - Yugoslav relations during the fifties, being more generous and rich in modern war equipment as Yugoslavia was showing the willingness to go along with Western interests, and getting more restricted and prone to delaying when recipient tried to conduct more independent policy. The program itself had been executed throughout the shipments

¹⁰⁰ isto, str 25-26.

¹⁰¹ DAMIPSCG, 1955, str.pov, f III, 332, I/347-349, str 1-2.

of arms and other military goods from the US Army and NATO factories, bases and stocks, as well as through “off shore” programs that were relaxing the pressure on mentioned sources. Participating in MDAP, Yugoslavia joined in NATO logistic system, enabling its future full integration into western military alliance. Although the majority of obtained equipment had been mentioned to be delivered to the units based in the line of expected Soviet attack towards northern Italy, Yugoslavs have tended to rearm with new material as much of the rest of army as it’s been possible. On the other side, Americans have used that tendency to broaden their intelligence activities and get more data about Yugoslav forces through inspection and control of deliverance, usage and storage of given equipment.

Key words: military assistance, arms, war equipment, Yugoslavia, USA, aid program.